ΣΤΕΦΑΝΟΥ Δ. ΚΑΒΒΑΔΑ

Η ΒΟΛΙΣΣΙΑ ΕΚΔΟΣΙΣ ΤΗΣ ΙΛΙΑΔΟΣ ΥΠΟ ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ ΚΟΡΑΗ

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, τὰ ἀθάνατα Ἔπη τοῦ Ὁμήρου ἔδωσαν εὐκαιρίαν εἰς τὸν Διδάσκαλον τοῦ Γένους Ἀδαμάντιον Κοραῆν νὰ δημοσιεύσῃ τὰς Α—Δ Ῥαψῳδίας τῆς Ἰλιάδος [1] (1811—1820) κατ' ἰδίαν μέθοδον, ὅπως ἔκρινεν ὅτι θὰ ὠφελήσῃ τὸ ὑπόδουλον ἑλληνικὸν Ἔθνος.

Τὴν ἀπόφασιν ταύτην ἔλαβεν ὁ Κοραῆς κατόπιν τοῦ δημιουργηθέντος Ὁμηρικοῦ ζήτηματος α') ἐκ τῶν δημοσιευθέντων σχολίων τοῦ Ὁμήρου εἰς Βενετίαν (1788) ὑπὸ τοῦ περιφήμου γάλλου φιλέλληνος John. Baptista Caspar d'Ansse de Villoison [2] καὶ β') τῶν ἐκτάκτων Προλεγομένων εἰς τὸν Ὅμηρον (1795) τοῦ σοφοῦ γερμανοῦ ἑλληνιστοῦ Fr. Aug. Wolf, τὰ ὁποῖα εἶχον διαιρέσει τοὺς φιλολογικοὺς κύκλους τῆς Εὐρώπης εἰς *Χωρίζοντας* καὶ *Ἑνωτικούς*, ὑπὸ τὸ ἐρώτημα ἂν ὑπῆρξεν ἢ ὄχι ὁ Ὅμηρος. Τόσον μάλιστα ἦτο ἐντυπωσιακὸν τὸ θέμα, ὥστε καὶ ὁ ἴδιος ὁ Wolf ὡμολόγησε τὸ τολμηρὸν τῆς γνώμης του διὰ τὸν Ὅμηρον καὶ εἶπεν: «jacta est alea ad quam certe non imparatus accessi» (ἐρρίφθη ὁ κύβος, ἀλλὰ δὲν προσέρχομαι ἀπαράσκευος).

Τὴν μελέτην τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς ἤρχισε στοιχειωδῶς μὲν ἐν Σμύρνῃ ἀπὸ τῶν μαθητικῶν χρόνων του, ὅταν ἐκληρονόμησε τὴν βιβλιοθήκην τοῦ πάππου του ἐκ μητρὸς Ἀδαμαντίου Ρυσίου, μὲ καλυτέραν δὲ μέθοδον εἰς τὸ Ἀμστελόδαμον, ὅταν μετέβη ἐκεῖ ὅπως συνάψῃ ἐμπορικὰς σχέσεις, κατὰ σύστασιν τοῦ πατρός του, μὲ Ὁλλανδοὺς ἐμπόρους μεταξωτῶν. Ἐκεῖ ὠφελήθη πολὺ ἐκ τῆς ἀνατροφῆς του μετὰ λογίων Ὁλλανδῶν, χωρὶς νὰ φοιτήσῃ εἰς Πανεπιστήμιον. Ἰδιαιτέρως ἡ γνωριμία του μὲ τὸν φιλόσοφον ἱερέα Adrien Buurt τὸν ἐβοήθησε νὰ διδαχθῇ παρ αὐτοῦ κατ' οἶκον Στοιχεῖα Μαθηματικῶν τοῦ Εὐκλείδου καὶ τὴν Λογικὴν Ἐπιστήμην.

Ταῦτα βεβαιώνει ὁ ἴδιος ὁ Κοραῆς δι' ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν Πρωτοψάλτην Σμύρνης Δημήτριον Λῶτον, χιακῆς καταγωγῆς, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 11 Ἰουλίου 1876: «Τὸ ταξίδιον τῆς Ὁλλανδίας ὑπῆρξεν εὐεργεσία, ὅπου, γνωρίσας ἀνθρώπους σοφοὺς καὶ ἀπορρίψας τὸν ζυγὸν τῶν ἀθλίων Γραμματικῶν, ἤρχισα νὰ σπουδάζω τοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς μὲ μέθοδον παντάπασι διάφορον. Αὐτὴ ἡ μέθοδος μ' ἔκαμεν ὄχι μόνον νὰ μαντεύσω πολλὰ δυσνόητα.... ἀλλὰ καὶ νὰ διορθώσω καὶ τὴν μητρικήν μου διάλεκτον ἐκ μόνης τῆς ἀναλογίας, τὴν ὁποίαν ἔχει πρὸς τὴν αὐτῆς μητέρα, τὴν παλαιάν». Ἔπειτα μετέβη εἰς τὸ Montpellier, ἀπὸ 9 Ὀκτωβρίου 1782—1787, ὅπου ἐνεγράφη εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Ἰατρικῆς καὶ ἐδόθη εὐκαιρία νὰ ἀσχοληθῇ μὲ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας ἰατρούς, Ἱπποκράτη καὶ Γαληνόν, καὶ ἠρεύνησε παραλλήλως ἄλλους ἀρχαίους Ἕλληνας συγγραφεῖς. Τότε

---

1. *Βιβλιοθήκη Χίου. Ἀριθ. βιβλίου 502. Ὁμήρου Ἰλιάδος μετ' ἐξηγήσεων παλαιῶν καὶ νέων ἔκδοσις Βολισσία. Ἐν Παρισίοις ,,αωιά. Ἐκ τῆς τυπογραφίας Ι. Μ. Ἐβεράρτου.* Τὰ ἄλλα τεύχη ἔχουν ὅμοιον τίτλον καὶ διαφέρουν κατὰ τὸ ἔτος ἐκδόσεως. Τεῦχος Β' ἔτος ,αωιζ', Τεῦχος Γ' ἔτος ,αωιη'. Τεῦχος Δ' ἔτος ,αωκ'. 8ον

2. Αὐτόθι ἀριθ. βιβλίου 4. *Ὁμήρου Ἰλιὰς σὺν τοῖς Σχολίοις. Homeri Ilias ad Veteris. Codicis Veneti fidem recensita. Scholia in eam Antiquissima...Edidit...Ioh. Bart. Cas. d' Ansse de Villoison. Anno 1788. Venetiis* 4ον. Σημείωσις: Ἀμφότερα τὰ βιβλία ἔχουν αὐτογράφους σημειώσεις τοῦ Ἀδαμ. Κοραῆ τὸ μὲν πρῶτον (Βολισσία ἔκδοσις), ἔχει συμπληρωματικὰς μετὰ τὴν δημοσίευσιν σημειώσεις. Τὸ δὲ δεύτερον (Villoison) κατάμεστον σημειώσεων κατὰ τὴν μελέτην.

ἐδημοσίευσε (1782) μετάφρασιν τῆς Ὀρθοδόξου Κατηχήσεως τοῦ Ρώσσου Μητροπολίτου Πλάτωνος, τὸ δὲ ἑπόμενον ἔτος 1783 ἐδημοσίευσε τὴν Μικρὰν Κατήχησιν.

Ἐγκατασταθεὶς ἀπὸ τῆς 24 Μαΐου 1788 ἐν Παρισίοις ἀφωσιώθη εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων μὲ σκοπὸν νὰ φωτίσῃ τὸ Ἔθνος του καὶ νὰ ἑτοιμάσῃ τοῦτο εἰς τὴν ἀποτίναξιν τοῦ ζυγοῦ τῆς δουλείας ἀπὸ πάσης ἀπόψεως.

Εἰδικῶς ὁ Κοραῆς ἐνδιεφέρθη διὰ τὸν Ὅμηρον, τὸν ὁποῖον χαρακτηρίζει ἀπὸ τοῦ 1807 εἰς τὴν Συλλογὴν τῶν Προλεγομένων του σελ. 220 «Ἀρχηγὸν τῆς ἑλληνικῆς σοφίας», καὶ βραδύτερον τῷ 1811 «Μέγα καύχημα τῆς Ἑλλάδος» καὶ ὅτι «εἰς τὸν Ὅμηρον ὑπάρχει πᾶσα Ἀρετὴ Ποιήσεως».

Αὐτὴ ἡ ἀναγνώρισις καὶ ἡ ἐκτίμησις πρὸς τὸν Ὅμηρον ἐφιλοτίμησε τὸν Κοραῆν νὰ μελετήσῃ τὰς σημαντικωτέρας πηγὰς πρὸς ἔκδοσιν τῆς Ἰλιάδος καὶ νὰ τεκμηριώσῃ τὰς σκέψεις του διὰ βελτιωμένην ἔκδοσιν, ὥστε νὰ ὠφελήσῃ τοὺς νέους καὶ τὰ σχολεῖα μὲ σταθερὰ ἠθικὰ καὶ πνευματικὰ στοιχεῖα διαπαιδαγωγήσεως.

Εἰς τὸν πρόλογον τῆς Βολισσίας ἐκδόσεως Α. σελ. ιδ΄. λέγει : «Θέλων νὰ συνδράμω εἰς τὴν ἀπὸ φρονίμους ἐπιθυμουμένην ἀναμόρφωσιν τῆς μεθόδου τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας καὶ πληροφορημένος ὅτι τοῦτο γίνεται πρῶτον μὲν μὲ τὴν ὅσον τὸ δυνατὸν ἀναμάρτητον γραφὴν τοῦ κειμένου τῶν ἑλληνικῶν ποιητῶν καὶ συγγραφέων, ἔπειτα μὲ ἐκλογὴν σχολίων παλαιῶν, εἰς ὅσους εὑρίσκονται Σχόλια καὶ σημειώσεις νεωτέρων φιλολόγων, ἔ κ ρ ι ν α ν' ἀρχίσω ἀπὸ τὸν Ὅμηρον».

Ἀπέκτησε τὰ σχετικὰ βοηθήματα εἰς βιβλία καὶ τὰ ἐμελέτησε συγκριτικῶς μεταξύ των, ὥστε νὰ συμπληρώσῃ τὰ κατ' ἐκλογήν του δημοσιευθησόμενα Σχόλια μὲ καταλλήλους κριτικὰς σημειώσεις :

1. Τὸν Σχολιαστὴν Δίδυμον τὸν Γραμματικόν.
2. Τὰς Παρεκβολὰς εἰς τὸν Ὅμηρον τοῦ Εὐσταθίου, Μητροπολίτου Θεσ/νίκης.
3. Τὰ ἐκδοθέντα Σχόλια (1788) εἰς Ἐνετίαν τοῦ Γάλλου ἑλληνιστοῦ De Villoison.
4. Τὴν ἐκδοθεῖσαν Ἰλιάδα κατὰ τεύχη ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ φιλολόγου Müller.
5. Τὰ τολμηρὰ Προλεγόμενα εἰς Ὅμηρον τοῦ Γερμανοῦ κριτικοῦ φιλολόγου Frid. Aug. Wolf (1795). Τὴν ἔκδοσιν τῆς Ἰλιάδος τοῦ ἰδίου Wolf τοῦ 1804.
6. Τὰς ἐξηγητικὰς σημειώσεις εἰς τὸν Ὅμηρον τοῦ Γερμανοῦ φιλολόγου Köppen, ὡς καὶ κάθε ἄλλο βοηθητικὸν διὰ τὸν Κοραῆν εἰς τὴν μελέτην διὰ τὸν Ὅμηρον.

Ἀπὸ τὰς διαφόρους ἐκείνας μελέτας ὁ Κοραῆς συνέταξε τὴν Προκήρυξιν τῆς Νέας ἐκδόσεως ἑλληνικῶν ποιητῶν καὶ συγγραφέων διὰ τοὺς σπουδάζοντας τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν Ἕλληνας [3]. «(Εἰς τὰς ἐκδόσεις μου) θέλω φυλάξειν μόνας ἐκείνας τὰς παρατηρήσεις, ὅσαι ἔχουσι κἂν ὀλίγην πιθανότητα. Ὅταν τὸ κείμενον εἶναι τόσον ἐσφαλμένον, ὥστε νὰ μὴν ἠμπορῇ νὰ διορθωθῇ μήτε ἀπὸ τὰς προλαβούσας ἐκδόσεις, μήτε ἀπὸ ἀντίγραφον, θὰ φροντίσω, ὅσον εἶναι δυνατὸν νὰ τὸ διορθώσω ἐξ εἰκασίας, σημειώνων καὶ τὴν παλαιὰν γραφὴν εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς σελίδος. Εἰς τὸν Ὅμηρον ὅμως θέλουν προστεθῆν τὰ Μικρὰ Σχόλια, τὰ λεγόμενα τοῦ Διδύμου καὶ ὄχι τὰ διεξοδικώτατα τοῦ Εὐσταθίου, τῶν ὁποίων ἡ ἔκδοσις εἶναι χρόνου μακροῦ ἔργον».

Θεωρεῖ δὲ πλεονέκτημα ὅτι μόνος ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας, ὁ ἐκδότης τοῦ Ὁμήρου

---

3. *Συλλογὴ εἰς τὴν Ἑλλην. Βιβλιοθήκην Προλεγομένων τοῦ Κοραῆ*, ὑπὸ Ι. Ρώτα, σελ. 59—60.

(δηλ. ὁ Κοραῆς) τῆς Βολισσίας ἐκδόσεως ἔχει ἐκδόσεις τοῦ Ὁμήρου ἀπὸ τὸν Εὔνιον [4] (Heyne) καὶ τὸν Οὐόλφιον (Wolf).

Προέβη λοιπὸν εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν ῥαψῳδιῶν τῆς Ἰλιάδος διὰ νὰ καλύψῃ τὴν μεγίστην ἔλλειψιν εἰς τὰ ἑλληνικὰ Σχολεῖα νὰ ἀναγινώσκουν τὸν Ὅμηρον, τὸ Μέγα καύχημα τῆς Ἑλλάδος, ἀπὸ πεπαλαιωμένας ἐκδόσεις καὶ ἀφ' ἑτέρου διὰ τὸ πρὸς τὴν Ἑλλάδα προσωπικόν του χρέος [4], τὸ ὁποῖον ᾐσθάνετο πρὸς τὴν πατρίδα μὲ μόνην ἀμοιβὴν τῶν κόπων του τὴν κοινοποίησιν εἰς τὰ Σχολεῖα τῆς Ἑλλάδος, τῆς νέας ταύτης ἐκδόσεως, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἤλπιζε μεγάλα καλά, ἂν οἱ διδάσκαλοι παραδίδωσιν εἰς τοὺς μαθητὰς μὲ προσοχὴν καὶ κρίσιν τὰ εἰς αὐτὴν σημειώματα. Δὲν εἶχε καιρὸν διὰ μακρὰν ἔρευναν ἀλλὰ διὰ τοὺς νέους [4] τὸ ἐδημοσίευσεν.

Ὁ Κοραῆς εἰσάγων τὴν Ἰλιάδα τοῦ Ὁμήρου ὑπὸ νέαν μορφήν, ὡς φρονηματιστικὸν κείμενον, διὰ τὴν μόρφωσιν τῶν Ἑλλήνων γενικῶς, φρονοῦμεν ὅτι δὲν ἔπραττε τοῦτο διὰ νὰ δώσῃ ὑπόδειγμα κειμένου ὀρθοεπείας μόνον, ὅπως εἶχεν ἐκφράσει τὰς γνώμας του [5] Περὶ γλώσσης εἰς τὸν Πρόδρομον τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης καὶ τοὺς Αὐτοσχεδίους Στοχασμοὺς καὶ τὰ Προλεγόμενα εἰς ἄλλους Συγγραφεῖς, ἀλλ' ἤθελεν οἱ διδάσκοντες νὰ ἔχωσιν ὑπ' ὄψιν των διδακτικὸν βιβλίον, ἀπηλλαγμένον σφαλμάτων καὶ μὲ πλοῦτον κριτικῶν, ἑρμηνευτικῶν καὶ πραγματικῶν παρατηρήσεων, ὥστε νὰ ἐμβαθύνουν οἱ μαθηταὶ περισσότερον εἰς τὸ πολιτιστικὸν πνεῦμα τῆς ἠθικῆς καὶ μορφωτικῆς γνώσεως, τῶν ἀρχῶν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἰδεολογίας, ὅπως σχεδὸν ἀναγνωρίζεται μέχρι σήμερον, χωρὶς νὰ προσηλῶνται εἰς τὸν γραμματικὸν τύπον τοῦ λεκτικοῦ τῶν κειμένων.

Ὁ ἔξοχος Γάλλος τυπογράφος καὶ φίλος τοῦ Κοραῆ Διδότος [6] πρὸ πολλοῦ παρεκάλει τοῦτον ν' ἀναλάβῃ μὲ ἔξοδα τοῦ Διδότου κριτικὴν ἔκδοσιν τῆς Ἰλιάδος, ἀλλ' ὁ Κοραῆς οὐδεμίαν ἐξεδήλωνεν ἔφεσιν εἰς τόσον δύσκολον ἔργον.

Τὴν σκέψιν νέας ἐκδόσεως τοῦ Ὁμήρου εἶχεν ὁ Κοραῆς, ἀφ' ὅτου προεκήρυξε τὴν Ἑλληνικὴν Βιβλιοθήκην, ὅπως ὁμολογεῖ εἰς τὰ Προλεγόμενά του τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἰσοκράτους (1807), διὰ νὰ δώσῃ εἰς τὸν ἐπικὸν Ποιητὴν δικαιωματικῶς τὰ πρωτεῖα τῆς δημοσιεύσεως. Ἀλλ' ἡ ἔκδοσις τῶν Σχολίων τῆς Βενετίας ὑπὸ τοῦ Villoison—Βλαντῆ 1803 καὶ κατόπιν τῶν τολμηρῶν Προλεγομένων τοῦ Wolf (1804) τὸν ὑπεχρέωσαν νὰ ἀλλάξῃ γνώμην καὶ νὰ δημοσιεύσῃ τὸν Ἰσοκράτη προηγουμένως. Τὴν προτίμησιν εἰς τὸν Ἰσοκράτη δικαιολογεῖ εἰς τὴν Προκήρυξιν τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης, διότι ἀπὸ τοὺς διδασκομένους εἰς τὰ σχολεῖα συγγραφεῖς, π ρ ῶ τ ο ς εἶναι ὁ Ἰσοκράτης, καὶ ὁ Κοραῆς ἔκρινεν ὅτι θὰ ἦτο ἐπικαίρως ὠφέλιμον νὰ σημειώσῃ πολλὰ πράγματα ἀναγκαῖα εἰς τοὺς νέους τῆς ἐποχῆς του, «διὰ νὰ ἐλευθερωθῶσι μίαν φορὰν διὰ πάντα ἀπὸ τὴν ἀηδεστάτην καὶ πολλάκις ἀτυχῆ καθημερινὴν ἔρευναν τῶν μερῶν τοῦ λόγου, τῆς φύσεως τῶν μερῶν τοῦ λόγου καὶ ἄλλων τοιούτων». Ἤθελε νὰ συνηθίσῃ τοὺς νέους διὰ τῆς ἀναγνώσεως καὶ μελέτης τῶν ἀρχαίων συγγραφέων νὰ ρυθμίσωσι τὴν προσωπικὴν καλαισθησίαν καὶ νὰ ἀποκτῶσι συνειδητὴν γνῶσιν τῶν ἐμποδίων τῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος καὶ οὕτως οἱ ἴδιοι νὰ διδαχθῶσι καὶ τοὺς ἄλλους νὰ διδάξουν, ποῖος εἶναι ὁ ἀληθὴς σκοπὸς τῆς παιδείας, διὰ τὸν ὁποῖον διδασκόμεθα τὰ συγγράμματα τῶν προγόνων ἡμῶν καὶ ποία εἶναι ἡ ὠφέλεια ἀπὸ αὐτά.

---

4. Βολισσία Ἔκδοσις Ἰλιάδος Α'. σελ. β'. ιθ'. ιστ'. λα'.

5. Ὁ ἀείμνηστος Κων. Ἄμαντος εἰς τὸν λόγον του ἐπὶ τῇ ἑκατονταετηρίδι τοῦ θανάτου τοῦ Ἀδ. Κοραῆ ἔλεγεν: «Αἱ ἐκδόσεις τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων ὑπὸ τοῦ Κοραῆ εἶναι μεγάλη ὑπηρεσία εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς Εὐρωπαίους ἐπιστήμονας». *Ἑκατονταετηρὶς τοῦ θανάτου τοῦ Ἀδαμαν. Κοραῆ.* Ἀθῆναι 1935, σελ. 7.

6. Διον. Θερειανοῦ, *Ἀδ. Κοραῆς*, Ἀθῆναι 1889, τόμος Α', σελ. 377.

Ὁ Κοραῆς ὅμως ἔσπευδε νὰ δημοσιεύσῃ διὰ τοὺς νέους μαθητὰς τοῦ Ἔθνους του κατάλληλα βιβλία [7] ἐπικαίρου σκοπιμότητος καὶ ἐπάξια πρὸς τὴν φήμην του πλέον, ὡς Διδασκάλου τοῦ Ἔθνους, ὄχι μόνον διὰ τὴν χρῆσιν τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν φιλελλήνων ξένων μετὰ τῶν ὁποίων συνειργάζετο μὲ τόσην ἐκτίμησιν. Προκειμένου λοιπὸν νὰ προβῇ εἰς δημοσίευσιν, ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ ἐκτιμήσῃ ποιοτικῶς καὶ χρονικῶς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ὁμήρου, ἀφοῦ ὑπολογίσῃ ὅλους τοὺς πρὸς τοῦτο συντελεστάς, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι ὁ χρόνος θὰ ἐβοήθει εἰς τὴν συμπλήρωσιν διὰ νέων κριτικῶν, ἑρμηνευτικῶν, πραγματικῶν καὶ διαφόρων ἄλλων ἀπαραιτήτων παρατηρήσεων. Τὸ ἔργον τῆς κριτικῆς κατὰ τὴν γνώμην του [8] εἶναι πολλάκις δώρημα τύχης παρὰ γέννημα λογισμοῦ. Διὰ τοῦτο ἀπεφάσισε νὰ δημοσιεύσῃ πρῶτον τὸν Ἰσοκράτη, ἐπιφυλασσόμενος νὰ δημοσιεύσῃ τὸν Ὅμηρον, ἀφοῦ μελετήσῃ τὰς τελευταίας ἐκδόσεις περὶ τούτου τῶν ξένων φιλολόγων καὶ κριτικῶν.

Ὅλοι οἱ αἰῶνες ἐξέφρασαν ἐπιγραμματικῶς τὸν δίκαιον θαυμασμὸν πρὸς τὴν ὑψηλὴν διάνοιαν τοῦ Θείου Ἀοιδοῦ. Εἶναι ὁ ἀνεγνωρισμένος ποιητής, εἰς τοὺς ἥρωας τοῦ ὁποίου εὕρισκον πάντοτε τὰς ἀρίστας ἰδιότητας τοῦ Ἔθνους, τὴν ἡρωϊκὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν φρόνιμον σύνεσιν.

Δικαίως ὁ Κοραῆς ἐθεώρει τοῦτον κατάλληλον Διδάσκαλον διὰ τοὺς μαθητὰς τῆς ἐποχῆς του πρὸς τόνωσιν τοῦ Ἐθνικοθρησκευτικοῦ αἰσθήματος πάντων τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος, ἐποχὴν τῆς προετοιμαζομένης Ἑλλάδος δι' ἀγῶνας ἐλευθερίας. Ἡ ὑγεία του δὲν τοῦ ἐπέτρεπε περισσότερον βάρος. Οὔτε ἡ ἡλικία του ἔδιδε ὑπόσχεσιν μακροζωΐας, ὅπως ἀναφέρει κατ' ἐπανάληψιν ὁ ἴδιος εἰς τὰς ἐπιστολάς του πρὸς διαφόρους φίλους του.

Αἱ δυσκολίαι τῆς κριτικῆς τῶν κειμένων, αἱ ἐκ ταύτης ἀγωνίαι, ἀϋπνίαι καὶ ἀπογοητεύσεις, ἐπίεζον τὴν προθυμίαν τῆς φιλοπατρίας καὶ τῆς αὐθορμήτου συγγραφικῆς του προσπαθείας, μάλιστα εἰς θέματα ἐθνικῶς σοβαρὰ καὶ φιλολογικῶς δύσλυτα.

Κατὰ τὸ περιθώριον τοῦ χρόνου τῆς συγκριτικῆς μελέτης τῶν παλαιῶν καὶ συγχρόνων του ἐκδόσεων ὁ Κοραῆς ἔκρινεν ὀρθότερον τὸ ὁμηρικὸν κείμενον τῆς ἐκδόσεως τοῦ Wolf (1804) καὶ ὡμολόγησε [9] κατόπιν (23 Σεπτεμβρίου 1816) εἰς τὸν συνεργάτην του Ἀλέξανδρον Βασιλείου ὅτι τὸ κείμενον τῆς ἰδικῆς του Βολισσίας ἐκδόσεως τῆς Ἰλιάδος εἶναι ἀπαραλλάκτως καὶ ἀπαρατρέπτως ὅμοιον καὶ εἰς τὴν γραφὴν καὶ εἰς τὴν στίξιν μὲ τὸ κείμενον τοῦ Βολφίου, ὅπως εἶχε γράψει καὶ εἰς τὸν Πρόλογον αὐτῆς κατὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ 1811 [10].

Φαίνεται ὅτι κατὰ τὴν προεργασίαν ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ὁμήρου ὁ Κοραῆς εἶχε κατὰ νοῦν νὰ ἐκδώσῃ ὁλόκληρον τὴν Ἰλιάδα, ὅπως μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τῶν χειρογράφων [11] σημειώσεών του, αἱ ὁποῖαι ὑπάρχουν ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ Χίου.

Ἀλλ' ὅταν οἱ Ζωσιμάδαι ἤρχισαν νὰ ἀναβάλλουν [12] τὴν ἐνίσχυσιν τῆς ἐκδόσεως τῆς Ἰλιάδος εἰς τὸν κύκλον τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης, ἰσχυριζόμενοι ζημίαν ἐκ τῶν ἐκδόσεων αὐτῆς μέχρι τότε, ὁ Κοραῆς ἀπεφάσισε νὰ ἀναλάβῃ ὁ ἴδιος

---

7. Κ. Ἄμαντος ὡς ἄνω λέγει : «Ὁ Κοραῆς μὲ τὰς γνώμας του καὶ μὲ τὴν προσωπικήν του χειραγωγίαν εἰσήγαγεν ἀσυγκρίτως καλύτερα διδακτικὰ βιβλία ἀπὸ τὰ πρὸ αὐτοῦ, *Ἑκατονταετηρὶς τοῦ θανάτου τοῦ Ἀδαμ. Κοραῆ*. Ἀθῆναι 1935, σελ. 4.

8. Διον Θερειανοῦ : *Ἀδ. Κοραῆς*, τόμος Α'., σελ. 80.

9. *Ἐπιστολαὶ Ἀδ. Κοραῆ* ὑπὸ Ν. Δαμαλᾶ, τόμος Β', σελ. 589.

10. Βολισσία Ἔκδοσις Ἰλιάδος, τόμος Α', σελ. κ'.

11. Χειρόγραφα Βιβλιοθήκης Χίου, ἀριθ. 396, 401, 428, 463 καὶ σημειώσεις εἰς βιβλία του.

12. *Ἐπιστολαὶ Κοραῆ* ὑπὸ Ν. Δαμαλᾶ, τόμ. Β' 233, Β' 256.

τὴν δαπάνην ταύτης μιμούμενος τὴν σχολικὴν ἔκδοσιν τοῦ Γερμανοῦ φιλολόγου Müller, εἰς τεύχη κατὰ ῥαψῳδίαν, ὥστε ἡ δαπάνη νὰ μὴ ἀπαιτῇ συνδρομητάς, ὅπως ἐσυνηθίζετο, ἀλλ' ἀπὸ τὸ ἓν μέρος νὰ πωλῆται τὸ ἓν τεῦχος καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος νὰ τυπώνεται τὸ ἄλλο, κατὰ τὴν ἰδίαν του ἔκφρασιν.

Ὑπολογίζων ὅμως τὸ βάρος τῆς δαπάνης καὶ τὰς τυχὸν δυσκολίας διαθέσεως τῶν ἀντιτύπων, ἀπετάθη [12] πρὸς τὸν στενὸν φίλον του Ἀλέξανδρον Βασιλείου εἰς Βιέννην, νὰ εὕρῃ 5–10 χορηγοὺς πραγματευτὰς ν' ἀναλάβωσιν ἀπὸ κοινοῦ τὴν δαπάνην.

Τὴν 5 Δεκεμβρίου 1811 ὁ Βασιλείου ἀπήντησεν [12] ὅτι δὲν εὕρισκε προθυμίαν εἰς γνωστούς του πραγματευτάς· ἐν τούτοις συνίστα εἰς τὸν Κοραῆν «νὰ μὴ παραιτηθῇ τοῦ ἐπιχειρήματος, ἀλλὰ νὰ ἐξεύρῃ (ὁ Κοραῆς) τρόπον νὰ οἰκονομήσῃ τὸ πρᾶγμα».

Ἂν ἀναλογισθῶμεν τὰς πολλαπλᾶς καὶ συνεχεῖς καθ' ἑκάστην ἀπασχολήσεις τοῦ Κοραῆ ὑπὲρ τοῦ Ἔθνους, τὴν δημοσίευσιν τῶν ῥαψῳδιῶν τῆς Ἰλιάδος μὲ ἀναθεωρημένας κριτικὰς κλπ. παρατηρήσεις, ἔργον προεργασίας, τὰς ἀνησυχητικὰς φροντίδας ἐκτυπώσεως, διορθώσεως δοκιμίων, συρραφῆς καὶ συγκροτήσεως εἰς βιβλίον καὶ τέλος τῆς διεκπεραιώσεως τῶν ἀποστελλομένων δεμάτων ἢ κιβωτίων, θὰ ἐκτιμήσωμεν τὸ σημαντικὸν βάρος, τὸ ὁποῖον ἐπωμίζετο διὰ τῆς δημοσιεύσεως τῶν τόμων τῆς Βολισσίας ἐκδόσεως ὁ Κοραῆς, παραλλήλως πρὸς τὰς ἄλλας συγγραφικὰς καὶ ἐκδοτικάς του ἐργασίας.

Ἀναλυτικῶς ἡ δημοσίευσις τῆς Ἰλιάδος ἐπεφόρτιζε τὸν Κοραῆν α') νὰ τακτοποιῇ προσωπικῶς τὸ πρὸς δημοσίευσιν ὑλικόν του, β') νὰ ἀναθέτῃ τὴν ἀντιγραφὴν τμηματικῶς κατὰ Κυριακὴν τῶν κατ' ἐκλογὴν τοῦ Κοραῆ τμημάτων ἀπὸ διαφόρους ἐξηγητάς, εἰς τὸν τακτικόν του φίλον ἐπισκέπτην Νεόφυτον Βάμβαν [13], γ') νὰ θεωρῇ καὶ ἐλέγχῃ πάλιν ὁ ἴδιος ὁ Κοραῆς τὰ ὑπὸ τοῦ Νεοφύτου Βάμβα ἀντίγραφα, δ') νὰ διαγράφῃ πολλὰ καὶ νὰ προσθέτῃ [14] εἰς ταῦτα ὄχι ὀλίγα ἀπὸ νεωτέρους κριτικοὺς καὶ τέλος ε') νὰ ἀλληλογραφῇ πρὸς διαφόρους διὰ τὴν τακτοποίησιν τῆς δαπάνης καὶ τῆς κυκλοφορίας τῶν βιβλίων ἐπὶ μῆνας καὶ ἔτη.

Τὰ βιβλία προωρίζοντο κυρίως διὰ νέους μαθητὰς καὶ ἤθελε νὰ τοὺς προσφέρῃ ὅ,τι ἔκρινεν ἀποδεδειγμένως ὀρθὸν καὶ ἀληθές, διότι ἐθεώρει σοβαρὰν τὴν ἔλλειψιν σοφῶν ἐκδόσεων τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων, ἀκόμη καὶ διατριβὰς φυσικῶν καὶ μαθηματικῶν [15].

Ἤθελε νὰ διδάσκεται ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀπὸ νέα μεθοδικὰ καὶ τέλεια κατὰ τὸ δυνατὸν βιβλία, καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ Ὅμηρος, ἀπὸ νεωτέρας ἐκδόσεις μὲ ὑποδειγματικὰ κείμενα καὶ μὲ ἀφθόνους πραγματικὰς καὶ ἑρμηνευτικὰς παρατηρήσεις καὶ ὀλιγωτέρας γραμματικάς.

Παρὰ τὰς κοπιώδεις αὐτὰς φροντίδας καὶ τὰς μακρὰς προετοιμασίας ὁ Κοραῆς ἐπέμενε νὰ γίνῃ ἡ δημοσίευσις τῆς Ἰλιάδος καὶ μάλιστα ἀνωνύμως ὑπὸ τὸν ὑπότιτλον «*Βολισσία Ἔκδοσις*», ἀποφεύγων μὲ πάντα τρόπον νὰ κοινολογήσῃ (προσθέσῃ) τὸ ὄνομά του εἰς τὸ ἔργον, ὄχι μόνον ἀπὸ τὸν ἴδιον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ κάθε συνεργάτην καὶ φίλον του. Προετίμα νὰ διαδίδεται ὅτι ὁ ἀνώνυμος συγγραφεὺς ἦτο κάποιος φίλος του, ὁ ὁποῖος δῆθεν διέμενεν ἐν Βολισσῷ, ὅπου, κατὰ τὸν Ἔφορον τὸν Κυμαῖον, «ἐποιεῖτο ἄλλοτε τὰς διατριβὰς ὁ Ὅμηρος», ὁ ὁποῖος συνέ-

---

13. *Ἐπιστολαὶ Κοραῆ* ὑπὸ Ν. Δαμαλᾶ, τόμος Β', σελ. 296.

14. *Ἐπιστολαὶ Κοραῆ* ὑπὸ Ν. Δαμαλᾶ, τόμος Β', σελ. 296 : «Τὰ τοιαῦτα χρειάζονται καιρόν, σκέψιν, ἀναθεώρησιν πολλὴν καὶ ἀναμάσησιν».

15. Βολισσία Ἔκδοσις Ἰλιάδος, τόμος Α', σελ. β'.

θεσεν ἐκεῖ καὶ ἄλλα ποιήματά του τοὺς Κέρκωπας, τὴν Βατραχομυομαχίαν, τὴν Ψαρομαχίαν, τὴν Ἑπταπακτικὴν καὶ τὰς Ἐπικιχλίδας [16].

Εἰς τὰ Προλεγόμενα τῆς Α'. Ῥαψῳδίας τῆς Βολισσίας ἐκδόσεως προστίθεται ὅτι ὁ ἐκδότης, ἀνώνυμος δῆθεν φίλος του εἰς τὴν Βολισσόν, ἔλαβε μὲ ἐνθουσιασμὸν τὴν πρώτην ἐκδοτικὴν ἐνίσχυσιν «Δ ύ ο γ ρ ο σ ί ω ν» ἀπὸ τὸν Παπᾶ Τρέχαν διὰ τὴν δαπάνην ἐκδόσεως τῆς Ἰλιάδος, ἀμοιβὴν τὴν ὁποίαν ἔλαβεν ὁ καλὸς ἱερεὺς ἀπὸ στεφάνωμα τῆς ἡμέρας ἐκείνης καὶ θὰ προσέφερε μετὰ χαρᾶς ἀκόμη πλειότερα, ἂν εἶχε, διὰ νὰ τυπωθῇ τοῦ συμπατριώτου του Ὁμήρου ἡ ποίησις.

Ἐδῶ εὑρίσκει ὁ Κοραῆς εὐκαιρίαν νὰ φανερώσῃ διατί δῆθεν ἔδωσε τὸν ὑπότιτλον «Β ο λ ι σ σ ί α ἔ κ δ ο σ ι ς» ἀντὶ ἀνωνύμου συγγραφέως, προσθέτων ὅτι ὁ ἀνώνυμος συγγραφεὺς [17] εὗρε νόστιμον νὰ δώσῃ τὸν ὑπότιτλον αὐτὸν α') ἐπειδὴ δῆθεν εἰς τὴν Βολισσὸν ὑπέμενε τοὺς κόπους τῆς συγγραφῆς τῆς Ἰλιάδος, β') ἐπειδὴ ἀπὸ τὴν πτωχὴν Βολισσὸν ἔλαβε τὴν πρώτην βοήθειαν τῆς ἐκδόσεως καὶ γ') ἐπειδὴ ἐκεῖ ἐποιεῖτο τὰς διατριβὰς ὁ Ὅμηρος.

Σημειωτέον ὅτι ὁ Κοραῆς ἐνῶ τόσον διακηρύσσει τὴν Χιακὴν καταγωγήν του καὶ εἰς τὸ ἐπιτύμβιον ἐπίγραμμά του γράφει : *Ἀδαμάντιος Κοραῆς Χῖος* κλπ., οὐδαμοῦ εἰς τὰς ἐπιστολάς του, τὰ προλεγόμενα ἢ καὶ τὴν Διαθήκην του ἀναφέρει ὅτι ἐπεσκέφθη τὴν Χίον. Ὁ δὲ ἱστορικὸς τῆς Χίου Γεώργιος Ζολώτας εἰς τὸν Α'. τόμον τῆς Ἱστορίας τῆς Χίου ἀναγράφει : «Ἔλειπεν ἀπὸ τὸν Κοραῆν ἡ πατρογνωσία, διότι οὐδέποτε ἔτυχε νὰ ἐπισκεφθῇ τὴν Χίον».

Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς Βολισσίας ἐκδόσεως ὁ Κοραῆς ἔγραφε πρὸς τοὺς συνεργάτας καὶ φίλους του (1811—1820) νὰ μὴ ἀνακοινώσουν τὸν πραγματικὸν ἐκδότην - συγγραφέα τῆς Ἰλιάδος. Προτοῦ νὰ κυκλοφορήσῃ μάλιστα τὸ βιβλίον ἔγραψεν [18] εἰς τὸν Ἀλέξανδ. Βασιλείου εἰς Βιέννην τὴν 28 Αὐγούστου 1811, προκειμένου νὰ ζητήσῃ βοήθειαν διὰ τὴν δαπάνην τῆς δημοσιεύσεως, ἀφοῦ οἱ Ζωσιμάδαι δὲν ἔδειξαν προθυμίαν νὰ περιλάβωσι ταύτην εἰς τὰς δαπάναις αὐτῶν ἐκδιδόμενα βιβλία : «*Ἐρωτῶ σε, ἐὰν φκιάσωμεν μικρὸν Ὅμηρον μὲ Σχόλια ἐκλεγμένα μέρος ἀπὸ τὰ ἤδη γνωστὰ μικρὰ σχόλια λεγόμενα τοῦ Διδύμου, ἀπὸ τὸν Εὐστάθιον καὶ ἀπὸ τὰ νέα Σχόλια τὰ ἐκδιδόμενα ἀπὸ τὸν* Villoison, *ἐὰν φκιάσωμεν τοιοῦτον Ὅμηρον καὶ δὲν θελήσωσιν οἱ Ζωσιμάδαι νὰ τὴν βάλωσιν εἰς τὴν ἀκολουθίαν τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης, εἶναι τρόπος νὰ μᾶς χορηγήσῃς τὴν δαπάνην ἀπὸ συνδρομὴν 5—10 πραγματευτῶν ;..... Ἀλλὰ πάλιν σὲ λέγω, ἔχε το μυστικόν, μὴ φθάσῃ εἰς τὰς ἀκοὰς τοῦ λογοκαπήλου Δ[ούκα]*».

Ἀλλὰ καὶ κατόπιν, ἐνῶ ὁμολογεῖ εἰς τὴν ἐπιστολήν του ὅτι ἐκεῖνος εἶναι ὁ ἐκδότης, «δὲν θέλει [19] κατ' οὐδένα τρόπον νὰ κοινολογήσουν εἰς κανένα ἢ διὰ ζώσης ἢ διὰ γραμμένης φωνῆς, τὸ ὄνομά του, διὰ πολλὰς αἰτίας. Ἂς τὸ ὑπονοοῦν, ἀλλ' ἂς μὴ τὸ ἀκούσῃ κανεὶς μήτε ἀπὸ σὲ (Ἀλ. Βασιλείου) μήτ' ἀπὸ ἐμὲ ὁμολογούμενον». Τὴν 18 Μαΐου 1821 ἔγραφεν [20] «ὅτι θέλουσι μαντεύσει τὸν γράψαντα εἶναι ἀναμφίβολον· ἀρκοῦμαι νὰ μὴ τὸ ὁμολογήσωμεν ἡμεῖς».

Ὁμοίως τὰς ἀρχὰς Ἰουλίου 1812 πρὸς τὸν Ἀλ. Βασιλείου [21]. Δὲν συμφέρει

---

16. Thesaurus Graecarum antiquitatum vol. X. p. 1821 ... Antonius Westerman/Βιογράφοι. Vitarum scriptores Graeci minores. Brunsvigae 1845, σελ. 18, Ἡρόδοτος : Περὶ τῆς τοῦ Ὁμήρου γενέσηος καὶ βιοτῆς, παράγρ. 24.

17. Βολισσία Ἔκδοσις Ἰλιάδος Α', σελ. η'.

18. *Ἐπιστολαὶ Κοραῆ* ὑπὸ Ν. Δαμαλᾶ, τόμος Β', σελ. 233.

19. Δ. Θερειανοῦ : *Ἀδ. Κοραῆς*, τ. Β', σελ. 167—*Κοραῆ Ἐπιστολαὶ* ὑπὸ Δαμαλᾶ, τ. Β', 205.

20. *Ἐπιστολαὶ Κοραῆ* ὑπὸ Νικ. Δαμαλᾶ, τόμος Β', σελ. 304.

21. *Ἐπιστολαὶ* ὁμοίως, τόμος Β', σελ 306.

κατ' οὐδένα τρόπον νὰ δώσῃς νὰ ὑπονοήσωσι τὸν Β(άμβαν) ὡς συντάκτην τῆς Α'. Ῥαψῳδίας, ὄχι μόνον, διότι δὲν εἶναι, ἀλλὰ καὶ διότι δὲν εἶναι δίκαιον νὰ ἀναφέρωμεν εἰς ἄλλους τὰ μὴ προσήκοντα..... χωρὶς τὴν συγκατάθεσίν των...». Καὶ ἔπειτα «στεῖλε 6 σώματα εἰς τὴν Σμυρναϊκὴν Σχολὴν δῶρον» λέγων ὅτι «ἐδιωρίσθη ἀπὸ τὸν βολισσινὸν ἐκδότην» (ἀνώνυμον) νὰ τὰ στείλῃς-καὶ ὄχι πλέον τι.

Τὴν 20 Ἰουνίου 1818[22] ὁ Κοραῆς ὑπενθυμίζει εἰς τὸν Ἰάκωβον Ρώταν νὰ μὴ ὁμολογήσῃ τὴν ἔκδοσιν τῆς Α'. καὶ τῆς Β'. Ῥαψῳδίας ὡς ἔργον τοῦ Κοραῆ. Δέχεται ὅτι τὸ πρᾶγμα εἶναι γνωστὸν εἰς ὅλους, «ἀλλ' ἡ ἄρνησίς του εἶναι ἀναγκαία, εἰς τὸ ὁποῖον μεταχειρίζεται ὕφος τῶν λεγομένων καὶ κρίνει συμφέρον νὰ μεταχειρισθῇ εἰς τὴν ἀκόλουθον Γ'. (ῥαψῳδίαν), ἐάν ποτε εὐκαιρήσῃ καὶ εὐτυχήσῃ νὰ τὴν ἐκδώσῃ... Τὰ προλεγόμενά της εἶναι πρὸ πολλοῦ σχεδιασμένα (τῆς Γ'. ῥαψῳδίας), ἀλλὰ χρειάζονται ἀκόμη πελέκημα καὶ ὁ πελεκητὴς εἶναι καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα ἀσθενής».

Εἰς τὰς ἐπιστολὰς εὑρίσκομεν ἀκόμη καὶ ἄλλας παρακλήσεις[23] διὰ τὴν ἀνωνυμίαν τοῦ ἐκδότου τῆς Βολισσίας ἐκδόσεως, ἀλλ' ἐπαναλαμβάνονται ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα καὶ διὰ τοῦτο παραλείπομεν τὰ ἀποσπάσματα καὶ σημειοῦμεν ἁπλῶς ποῦ ὑπάρχουν.

Ὁ Κοραῆς ἔγραψε καὶ ἄλλα ἀνώνυμα ἔργα διὰ τὰ ὁποῖα ὁ Δημήτριος Γκίνης ἀπέδωσε φοβίαν εἰς αὐτόν. Νομίζομεν ὅμως ὅτι δὲν πρέπει νὰ δεχθῶμεν τοῦτο, ἐφ' ὅσον ὁ ἴδιος ὁ Κοραῆς ἀναφέρει ὅτι τοῦτο ἔκαμεν ἐξ ἀνάγκης, ἀπὸ λόγους προσωπικοὺς ἢ ἐθνικούς, τοὺς ὁποίους δὲν δηλώνει. Εἰς ἐπιστολὴν μόνον πρὸς τὸν Ἰάκωβον Ρώταν τῆς 9 Ἰουλίου 1818 δίδει κάποιαν ἐξήγησιν τῆς ἀνωνυμίας του: «Μὴν ὁμολογῇς τὸν ἐκδότην (τῆς Βολισσίας ἐκδόσεως), ἂν καὶ γνωστὸν εἰς ὅλους. Τοῦτο ἴσως σὲ φανῇ μάταιον. Ὄχι δὲν εἶναι μάταιον. Ἐπειδὴ ἡ ὁμολογία (τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐκδότου) ἐμποδίζει τὴν ἐλευθερίαν μὲ τὴν ὁποίαν ἐκθέτει τοὺς λογισμούς του (ὁ ἐκδότης)...».

Ὁ ἀείμνηστος Κωνσταντ. Ἄμαντος, Ἀκαδημαϊκός, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἀπέρριψε τὴν ὑπ' ἄλλων ἀποδιδομένην φοβίαν εἰς τὸν Ἀδ. Κοραῆν, ὡς μὴ συμπίπτουσαν πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦ Διδασκάλου τούτου τοῦ Γένους.

Ἀπὸ σεβασμὸν πρὸς τὴν μνήμην τοῦ σοφοῦ Κοραῆ δεχόμεθα, κατὰ τὴν ἐπαναλαμβανομένην ἐπὶ ἔτη ἄρνησιν, ὡς προσωπικόν του μυστικόν, νὰ φανερώσῃ τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως—ἐκδότου τῆς Ἰλιάδος. Περιοριζόμεθα μόνον εἰς τὴν ἐπιστολικὴν δικαιολογίαν του, ὅτι ἤθελε νὰ κρατήσῃ ἐλευθερίαν εἰς τὸν λογισμόν του[24], ἀπὸ ἀνάγκην τὴν ὁποίαν δὲν ἀπεκάλυψε σκοπίμως. Ἦτο μυστικὸν μεταξὺ φίλων, τὸ ὁποῖον δὲν ἠθέλησε νὰ κοινολογήσῃ.

Κώλυμα τῆς ἐποχῆς ἦσαν καὶ αἱ γλωσσικαὶ ἀντιθέσεις τῶν λογίων μας καὶ οἱ κατ' ἀλλήλων προσωπικοὶ ἐπώνυμοι ἢ ἀνώνυμοι λίβελλοι τῶν ἀντιμαχομένων εἰς βάρος τῆς Ἐθνικῆς μας ὑποθέσεως.

Ὁ Κοραῆς ἔγραφεν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, μετὰ παρρησίας τὰς γνώμας του καὶ δὲν ἀπέφευγε τὸν ἔλεγχον τῆς ἀντιπάλου κριτικῆς. Δὲν ἤθελε νὰ προκαλῇ ἔριδας διὰ τὴν γνωστὴν ἀδράνειαν λογίων καὶ κληρικῶν, τὴν ὁποίαν ἐκαυτηρίαζε μὲν ἀντικειμενικῶς, χωρὶς νὰ παρουσιάζῃ πάντοτε τὰ ὑπεύθυνα πρόσωπα ὀνομαστικῶς, ἐνῶ ἐχρωμάτιζε κυρίως τὰ ἐλαττώματα, τὴν ὀλιγωρίαν, τὴν σπουδαρχίαν, τὴν

---

22. *Ἐπιστολαὶ* ὁμοίως....., τόμος Γ', σελ. 78.

23. Ὅρα σημειώσεις διὰ τὴν ἀνωνυμογραφίαν τοῦ Κοραῆ ὡς πρὸς τὴν Βολισσίαν ἔκδοσιν, α) *Ἐπιστολαὶ Κοραῆ* ὡς ἄνω, τόμ. Β', σελ. 588, 589, 305. τόμ. Γ', σελ. 71, 86, 88. τόμ. Γ', 109—111, 458. β) Βολισσία Ἔκδοσις, τόμος Α'. σελ. λα'. καὶ λβ', τόμος Γ', σελ. 69, 86.

24. *Ἐπιστολαὶ Κοραῆ* ὑπὸ Ν. Δαμαλᾶ, τόμ. Γ', σ. 78, 85.

συμφεροντολογίαν, τὴν ἀδικίαν καὶ κάθε ἄλλην ἀτομικὴν ὑπερβολὴν εἰς βάρος τοῦ στενάζοντος ὑποδούλου λαοῦ τῆς Ἑλλάδος.

Ἄλλως τε ἡ ἀνωνυμογραφία ἐπὶ τῶν θεμάτων, τὰ ὁποῖα ἔθιξεν ὁ Κοραῆς εἰς τὸν Πρόλογον ἑκάστης ῥαψῳδίας, διὰ τὴν παιδείαν καὶ τὴν ἀνατροφὴν τῶν νέων, τὴν καλλιέργειαν τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως, τὴν φιλελευθέραν ἰδεολογίαν καὶ ἄλλα Ἐθνικὰ καὶ Κοινωνικὰ ζητήματα, ἦτο ἑπόμενον ὅτι θὰ εὕρῃ ἀντιρρήσεις καὶ ἀντιδράσεις ἀπὸ τοὺς μέχρι τότε γνωστοὺς ἀντιπράττοντας εἰς τὴν ἠθικοθρησκευτικὴν κατεύθυνσιν τοῦ Προγράμματος τοῦ Κοραῆ.

Ἡ ἐκφρασθεῖσα ἄρνησις[25] ἐπιχορηγήσεως διὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ὁμήρου ὑπὸ τῶν Ζωσιμαδῶν (1811) μὲ τὴν δικαιολογίαν ὅτι ἡ δημοσίευσις τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης δὲν ἐκάλυψε διὰ τῆς κυκλοφορίας τὰς δαπάνας τοῦ ἔργου, δὲν ὑπέσχετο νέας δαπάνας ἐκ μέρους των.

Αἰσθανόμενος πικρίαν ὁ Κοραῆς ἔγραψε[26] τὰς ἀρχὰς Δεκεμβρίου 1811 εἰς τὸν ἐν Βιέννῃ Ἀλέξανδρον Βασιλείου κατηγορηματικῶς : «Περὶ Ὁμήρου μὴ λαλήσῃς πλέον τίποτε εἰς τοὺς Ζωσιμάδας, μηδὲ πρὸς ἄλλον κανένα, ὑπολογίζων ὅτι τὰ 1500 ἀντίτυπα τῆς Α΄. Ῥαψῳδίας ποὺ ἐτύπωνε, θὰ πωληθοῦν μὲ εὐκολίαν καὶ διὰ τὸ μικρὸν τοῦ ὄγκου –175 σελίδες– καὶ διότι μὲ ὅλας τὰς ἀτελείας του, πρώτην φορὰν ἐδημοσιεύετο εἰς τὸ ταλαίπωρον γένος Ὅμηρος μὲ ἐκλογὴν ἐξηγήσεων, καθαρισμένην ἀπὸ τὰς μωρίας τῶν Γραμματικῶν». Ἀπὸ τὴν πώλησιν ταύτην πρέπει νὰ ὠφεληθῶ ὄχι μόνον διὰ νὰ πληρώσω τὸν Βάμβαν, ἀλλὰ καὶ νὰ αὐξήσω τὴν ἐτησίαν ἀμοιβήν του καὶ νὰ ἔχω τὸν τρόπον νὰ ἐξακολουθῶ τὰς ἑξῆς ῥαψῳδίας, τοὐλάχιστον μίαν κατ' ἔτος».

Εἰς τὰς πόλεις[27] τῆς Τουρκίας ἐτιμολογήθησαν ἐξ ἀρχῆς πρὸς 8 γρόσα τουρκίας ἕκαστον μὲ σκέψιν ἀναλόγου ἐκπτώσεως ἐν ἀνάγκῃ.

Ἡ τιμὴ ἑκάστου τεύχους τῆς Α΄. ῥαψῳδίας, ἀδέτου, καθωρίσθη τὸ ἔτος 1817 ὑπὸ τοῦ βιβλιοπώλου Phil. Jos. Schalbacher εἰς φράγκα 2,50 ἢ φλωρίνια 2,10 διὰ τὴν Φλωρεντίαν.

Ἰδιαιτέρως ὁ Κοραῆς ἀπέστειλεν ὡς δωρεὰν 6 ἀντίτυπα Α΄. Ἰλιάδος χρυσοδέτου καὶ μὲ ἐπιγραφὴν «*Βραβεῖον Εὐμαθείας*»[28] πρὸς τὸν Κωνσταν. Κούμαν, Διευθυντὴν τοῦ Σχολείου τῆς Σμύρνης διὰ τοὺς προκόπτοντας μαθητὰς αὐτοῦ.

Ὁμοίως ἔκαμε προσφορὰς ἀνὰ 12 τόμων πρὸς τοὺς ἀρίστους ἀπόρους μαθητὰς τῶν Σχολείων Χίου[29] καὶ Κυδωνιῶν μὲ τὴν δήλωσιν ὅτι περισσότερα δὲν ἠδύνατο νὰ στείλῃ.

Ἐκ καταλόγου τὸν ὁποῖον συνετάξαμεν ἀπὸ τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Ἀδαμ. Κοραῆ ἐκδόσεως Νικ. Δαμαλᾶ, ὁ Κοραῆς ἀπέστειλε πρὸς πώλησιν βιβλία τῆς Βολισσίας ἐκδόσεως Ἰλιάδος Α΄–Δ΄ εἰς 26 πόλεις καὶ πρόσωπα.

Ἐκ τοῦ ἀτελοῦς τούτου Καταλόγου δυνάμεθα νὰ ὑπολογίσωμεν πόσον χρόνον ἐδαπάνα ὁ Κοραῆς διὰ τὴν ὅλην διεκπεραίωσιν τῶν ἀποστελλομένων ἀντιτύπων τῶν Α΄—Δ΄ ῥαψῳδιῶν τῆς Ἰλιάδος καὶ τῶν ἄλλων δημοσιευμάτων του, πέραν τῶν ὡρῶν ἐργασίας συγγραφῆς, θεωρήσεως τῶν δοκιμίων κατὰ τὴν ἐκτύπωσιν, καὶ τὰς συσκευασίας ἀποστολῆς εἰς τὰς διαφόρους αὐτὰς πόλεις τῆς Εὐρώπης, λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὰς δυσχερείας κινήσεως ταχυδρομικῶν δεμάτων ἀφ' ἑνός, καὶ τῆς ἀμφιβόλου διαχειρίσεως, ἀφ' ἑτέρου, πολλῶν ἀγνώστων ἀντιπροσώπων.

---

25. Ὁμοίως, τόμ. Β΄, σ. 233.
26. Ὁμοίως, τόμ. Β΄, σ. 296.
27. *Ἐπιστολαὶ Κοραῆ* ὑπὸ Ν. Δαμαλᾶ, τ. Β΄, σελ. 339.
28. αὐτόθι Β΄ 318.
29. αὐτόθι Γ΄ 97. 318.

Ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ[30] «*Σὲ βεβαιώνω, χωρὶς ὑπερβολήν, ὅτι τῆς ἐπιστολογραφίας τὸ ἔργον μοῦ ἀφαιρεῖ κατ' ἔτος τόσον χρόνου μέρος, ὅσον χρειάζεται εἰς ἔκδοσιν ἑνὸς χονδροῦ τόμου συγγραφέως μ' ὅλον ὅτι δὲν ἀποκρίνομαι εἰς ὅλας*».

Αἱ διάφοροι λοιπὸν ἀπασχολήσεις εἰς γραπτὰ καὶ ἡ μικρὰ κίνησις διαθέσεως τῶν πρώτων τευχῶν τῆς Ἰλιάδος ἐκράτησαν ἐπὶ ὀκτὼ ἔτη, νὰ κυκλοφορήσῃ τὸ τέταρτον τεῦχος. Τὸ Α΄. τεῦχος τῆς Ἰλιάδος ἤρχισε τὸ 1812 καὶ ἡ ἔκδοσις τοῦ Δ΄. τεύχους ἐπραγματοποιήθη τὸν Ἰούλιον τοῦ 1820, καίτοι ἦτο ἕτοιμον σχεδὸν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1819. Φαίνεται ὁ Κοραῆς ὅτι ἐκυκλοφόρησε τοῦτο μὲ δισταγμούς, διότι δὲν ἐπωλεῖτο εὐκόλως. Εἰς τοῦτο ὀφείλεται καὶ ἡ ἐλάττωσις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν τυπωθέντων ἀντιτύπων τοῦ Δ΄. τεύχους εἰς 1000 μόνον ἀντίτυπα, ἐνῶ τὰ Α, Β, Γ, ἐτυπώθησαν ἀνὰ 1500, «*σημειῶν*[31] *ὅτι εἰς τὴν Σμύρνην ἡ πώλησις τῶν Α, Β, Γ, εὑρῆκε δυσκολίας καὶ διὰ τοῦτο ἀντὶ τῶν 1500 σωμάτων ἐτύπωσε μόνον 1000 σώματα τῆς Δ΄. φοβούμενος τὴν δαπάνην*». Ἡ εὐθύνη μάλιστα τῶν ἐκδιδομένων τευχῶν καὶ ἡ ἀγωνία τῆς κυκλοφορίας τὸν εἶχε πολὺ στενοχωρήσει. Τὸν Ἰούλιον τοῦ 1820 ἔγραφεν :[32] «Ὀκτὼ μῆνες ἐπέρασαν, ἀφοῦ ἑτοιμάσθη ἡ Δ΄. ῥαψῳδία εἰς τὰ Προλεγόμενά της καὶ μόλις τώρα 7 Ἰουλίου 1820 εὑρῆκα τὸν καιρὸν νὰ τὴν δώσω εἰς τὸν τυπογράφον. Διατί; Διότι (δακρύων πολλάκις ἀπὸ τὸ κακόν μου) δὲν ἔτυχα μίαν ἡμέραν, μίαν ὥραν, μίαν στιγμὴν ἥσυχον νὰ ἀναθεωρήσω μίαν φορὰν ἀκόμη τὰ δυστυχῆ Προλεγόμενα», τὰ ὁποῖα παρέδωκεν εἰς τὸν τυπογράφον τὴν 6 Ἰουλίου 1820, περιέχοντα μακρὸν διάλογον τοῦ Παπᾶ Τρέχα.

Τὸ τέλος τοῦ 1820 ὁ Λόγιος Ἑρμῆς εἰς τὰς σελ. 599–600 ἔχει ἀγγελίαν κυκλοφορίας τῆς Δ΄. ῥαψῳδίας τῆς Βολισσίας ἐκδόσεως ἐκ τῆς τυπογραφίας Ι. Μ. Ἐβεράρτου, ἐν Παρισίοις μὲ Προλεγόμενα 60 σελίδας καὶ ἑτέρας 61 σελίδας μὲ Σχόλια, κείμενον καὶ πίνακας.

Ἡ σύγχρονος ἀπασχόλησις δι' ἄλλας μελέτας ὑπὸ τοῦ Κοραῆ, παρημπόδιζον τὴν δημοσίευσιν βεβαίως τῶν τευχῶν τῆς Βολισσίας ἐκδόσεως. Περισσότερον ὅμως ἀπεγοήτευον τὴν προθυμίαν του αἱ ἀντιδράσεις τῶν ἀντιπάλων του καὶ ἰδίως τοῦ Παναγ. Κοδρικᾶ, διότι δὲν τὸν ἄφηνον ἥσυχον νὰ ἐργασθῇ μέχρι δακρύων εἰς ἡλικίαν ἑβδομήκοντα δύο ἐτῶν.

Ὡς πρὸς τὸν χρόνον ἐνάρξεως τῆς κυκλοφορίας τῆς Α΄. ῥαψῳδίας, φρονοῦμεν ὅτι ἐγένετο τὸ ἔτος 1812, ὡς ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Κοραῆ τῆς 20 Ἀπριλίου 1812[32], ἡ ὁποία ἀναφέρει ὅτι τὴν ἡμερομηνίαν αὐτὴν ἔστειλε «τὸ προοίμιον τῆς Α΄ ῥαψῳδίας» καὶ ὅτι ὅλη ἡ ῥαψῳδία εἶναι τελειωμένη πλὴν 3 χαλκογραφιῶν. Τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1812 στέλλει τὰ 3 πρῶτα τυπογραφικὰ τετράδια (φύλλα) ἐκ τῶν 12, ποὺ ἀποτελεῖται. Τὰ 9 τυπογραφικὰ θὰ στείλῃ ταχυδρομικῶς, ἂν δὲν εὕρῃ ἄλλον τρόπον ἀδάπανον. Ἐπίσης τὴν 18 Μαΐου 1812[33] γράφει «ἐτελειώθη τὸ ὅλον ἔργον (τῆς Α΄. ῥαψῳδίας), ἀλλὰ προσμένω 3 χαλκογραφίας, διὰ νὰ τὸ στείλω».

Ἄρα τὸ Α΄ τεῦχος τῆς Α΄ ῥαψῳδίας ἦτο ἕτοιμον περίπου τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1811, ἀλλ' ἐκυκλοφόρησεν ἐντὸς τοῦ 1812. Πρὸς δικαιολογίαν μάλιστα τῆς καθυστερήσεως ὁ Κοραῆς ἀναφέρει εἰς τὴν αὐτὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ἀπριλίου 1812 ὅτι «ὁ Müller ἤρχισε πρὸ 22 ἐτῶν καὶ ἔχει ἀκόμη 9 ῥαψῳδιῶν τεύχη ἐλλιπῆ», ἐνῶ ὁ Κοραῆς ἔλαβεν ἀσυγκρίτως ὀλιγωτέραν βοήθειαν, σχεδὸν οὐδεμίαν, ἐφ' ὅσον ἤλπιζεν καὶ χρειάζεται ἀκόμη καιρόν, σκέψιν, ἀναθεώρησιν καὶ ἀναμάσησιν πολλὴν διὰ τὸ ἔργον. Ἐκφράζει ἐπιπροσθέτως τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἀρχίσῃ ἡ χρῆσις τῶν τευχῶν

30. *Ἀδ. Κοραῆ Ἐπιστολαὶ* ὑπὸ Νικ. Δαμαλᾶ, τόμος Β΄, σελ. 340.

31. αὐτόθι τόμ. Γ΄, σελ. 151.

32. *Ἐπιστολαὶ Κοραῆ* ὑπὸ Ν. Δαμαλᾶ, τ. Β΄, 294.

33. αὐτόθι τόμ. Β΄, σ. 296, 304.

τῆς Βολισσίας ἐκδόσεως πρῶτον ἀπὸ σχολεῖον τῆς Βιέννης, ὅπου ἦτο καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Βασιλείου καὶ ὄχι ἀπὸ ἄλλο.

Ὡς ἐμπόδια διὰ τὴν καθυστέρησιν δύνανται νὰ χαρακτηρισθῶσιν: 1. Ἡ ἔλλειψις χρημάτων διὰ τὴν ἔγκαιρον πληρωμὴν τοῦ τυπογράφου, χαλκογράφου[34], ἀμοιβὴν συνεργατῶν καὶ τῶν ταχυδρομικῶν. 2. Ὁ δισταγμὸς τῆς ἀποστολῆς δεμάτων πρὸς τοὺς ἀγνώστους του βιβλιοπώλας. 3. Ἡ διατήρησις τῆς ἀνωνυμίας τοῦ συγγραφέως ἐκδότου. 4. Αἱ πλεῖσται φροντίδες καὶ μέριμναι περὶ τὴν συγγραφὴν ἄλλων ἔργων καὶ ἡ ἐκτεταμένη ἀλληλογραφία, ὡς καὶ ὁ συγκεντρωτικὸς τρόπος ἐργασίας διὰ τὸν ἔλεγχον καὶ τὴν εὐθύνην ἐπὶ τῶν δημοσιεύσεών του. 5. Ὁ περὶ τῆς πανεπιστημιακῆς ἕδρας πειρασμὸς δι' ἐπισκέψεις καθηγητῶν, φίλων καὶ συνεργατῶν.

Ἡ Βολισσία ἔκδοσις (Ἰλιάδος Α΄.) ἐκυκλοφόρησε τὸ ἔτος 1812 εἰς φύλλα, ἡμίδετα ἢ χαρτόδετα καὶ χρυσόδετα βιβλία πρὸς 6 γαλλικὰ[35] φράγκα τότε ἕκαστον ἀντίτυπον. Ἐξ αὐτῶν ὁ βιβλιοπώλης ἢ ἰδιώτης πωλητὴς ἐκράτει 30 σολδία δι' ἕκαστον ἀντίτυπον καὶ ἓν σῶμα δωρεὰν ὡς 13ον σῶμα εἰς κάθε δωδεκάδα. Ὁ Κοραῆς ἐλάμβανε 4 φράγκα καὶ 3 σολδία δι' ἕκαστον ἀντίτυπον, μὴ ὑπολογιζομένων τῶν δωρεάν.

Ἀπὸ τὰ ἡμίδετα ὁ Κοραῆς ἐλάμβανε 4,5 φράγκα καθαρά, πωλούμενα εἰς τὴν φωτισμένην Εὐρώπην. Σημειωτέον ὑπελογίζετο πρὸς 20 σολδία τὸ φράγκον.

Διὰ τὴν Ἑλλάδα, ἐπειδὴ ἦτο ἐνδεχόμενον ἡ τιμὴ νὰ φαίνεται ὑψηλή, ἐξουσιοδοτεῖτο ὁ πληρεξούσιος πωλητὴς νὰ κάμνῃ ἔκπτωσιν εἰς ὅσον βαθμὸν ἔκρινε καλὸν νὰ εὐκολύνῃ τὴν πώλησιν.

Ὅταν ὁ Κοραῆς τὸ ἔτος 1816 ἡτοιμάσθη διὰ τὴν τύπωσιν τῆς Β΄ ῥαψωδίας, ὑπελόγισε μετὰ δισταγμοῦ τὰς δυσκολίας, τὰς ὁποίας συνήντησεν εἰς τὴν πώλησιν τῆς κυκλοφορούσης Α΄ ῥαψῳδίας.

Ἔγραψε τότε πρὸς τὸν ἐν Βιέννῃ Ἀλέξανδρον Βασιλείου τὴν ἀκόλουθον ἐπιστολήν, διὰ τῆς ὁποίας ἐξέθετε τὰς ἀπόψεις του καὶ τὰς λεπτομερείας ἐπὶ τῆς ὑπὸ τύπωσιν Β΄ ῥαψῳδίας, ὁμοίας κατ' ἐπιθυμίαν του πρὸς τὴν Α΄ ῥαψῳδίαν, ὡς πρὸς τὸν χάρτην, τὸ κείμενον, τὰς διορθώσεις, τὸν ἀριθμὸν καὶ δαπάνην τυπώσεως.

Δημοσιεύομεν τὸ σχετικὸν ἀπόσπασμα[36] κατὰ λέξιν, διὰ νὰ ἐκτιμηθῇ ἡ εὐσυνείδητος πρόθεσις τοῦ Κοραῆ, ὡς πρὸς τὴν φιλότιμον ἐργασίαν, τὴν αὐστηρὰν ἐποπτείαν εἰς τὸ τυπογραφεῖον καὶ τὸν κατὰ τὸ δυνατὸν οἰκονομικὸν Προϋπολογισμὸν τῆς δαπάνης ἐπὶ τοῦ δευτέρου τούτου τεύχους τῆς Βολισσίας ἐκδόσεως εἰς 1500 ἀντίτυπα.

23 Σεπτεμβρίου 1816

Εἰπέ με λοιπόν, ἂν ἔχῃς αὐτοῦ (ἐν Βιέννῃ), τὸν τρόπον νὰ τυπώσῃς τὴν ἐξακολούθησιν τῆς Βολισσινῆς ἐκδόσεως τῆς Ἰλιάδος. Τοῦτο σὲ προβάλλω ἐξ ἀπελπισίας καὶ ὡς λέγει ὁ ποιητὴς τῆς Ἰλιάδος «Ἑκὼν ἀέκοντι θυμῷ».

Εἶναι κατάρα Θεοῦ νὰ κατοικῇ μακρὰν τοῦ τύπου ὁ συγγραφεὺς τοῦ τυπουμένου. Τὰς περισσοτέρας διορθώσεις ὀρθὰς ἢ στρεβλάς, τὰς κάμνω εἰς αὐτὰ τὰ δοκίμια τοῦ τυπογράφου. Διὰ νὰ μὲ δώσῃς λεπτομερῆ περὶ τούτου εἴδησιν, ἔχε εἰς τὸν νοῦν ταῦτα: 1ον τὸ Β τοῦτο τῆς Ἰλιάδος μέλλει νὰ εἶναι ἰσοπαχὲς σχεδὸν καὶ ἰσομέγεθες μὲ τὸ Α, διότι ἂν καὶ δὲν ἔχῃ προλεγόμενα, ὡς ἐκεῖνα, ἔχει ὅμως στίχους 877, ὁπόταν οἱ στίχοι τοῦ Α΄ εἶναι 611. 2ον. Ἔχει μίαν μόνην χαλκογρα-

34. Τόμ. Β΄, 305.

35. αὐτόθι τόμ. Β΄, 296, 317.

36. *Ἐπιστολαὶ Ἀδαμ. Κοραῆ* ὑπὸ Ν. Δαμαλᾶ, τόμος Β΄, σελ. 588—589.

φίαν· τὸ Α ἔχει τρεῖς. 3ον. Τὸ χαρτίον πρέπει νὰ εἶναι λευκὸν καὶ καλὸν ὡς τὸ τοῦ Α. 4ον. Ἡ τιμὴ τοῦ ὅλου βιβλιαρίου πρέπει νὰ εἶναι ἡ αὐτὴ καὶ ἡ τοῦ Α. Ἐπειδὴ διὰ τοῦτο ἀναγκάζομαι νὰ τὸ στείλω αὐτοῦ, διὰ νὰ μὴν αὐξήσω τὴν τιμὴν καὶ σύρω κατ' ἐπάνω μου τὰς κραυγὰς τῶν ὅσοι λογαριάζουσι τὰ γρόσα των (ἀσλάνια), ὡς τὰ ἐλογάριαζον πρὸ ἐτῶν τριάκοντα. 5ον. Ἀριθμὸς τῶν σωμάτων πρέπει νὰ εἶναι 1500, ὅσος ἦτο καὶ τοῦ Α. 6ον. Πρέπει νὰ πληρωθῇ καὶ νὰ ἐπιστατήσῃ εἰς τὸν τύπον διορθωτὴς ἀκριβέστατος καὶ ἄγρυπνος, μάλιστα διὰ τὸ κείμενον, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ εἶναι ἀπαραλλάκτως καὶ ἀπαρατρέπτως ὅμοιον καὶ εἰς τὴν γραφὴν καὶ εἰς τὴν στίξιν μὲ τὸ κείμενον τοῦ Οὐολφίου.

Ἂς προσπαθήσω καὶ 7ον τοῦτο: ὅτι εἰς τὴν διάταξιν τῶν ἐξηγήσεων τῶν παλαιῶν σχολιαστῶν καὶ τῶν ὀλίγων παρατηρήσεων, ὅσας προσθέτει ὁ Βολισσινὸς ἐκδότης, ἀπαιτῶ νὰ μὴ γίνῃ καμμία ἀπὸ κανένα προσθήκη ἢ ἀφαίρεσις ἢ μεταβολή, ἀλλὰ νὰ τυπωθῇ ἀπαραλλάκτως κατὰ τὸ ὁποῖον μέλλω νὰ στείλω ἴσον (ἀντίγραφον), γραμμένον εἰς λεπτὸν χάρτην. Ζύγισε ὅλα ταῦτα ἀκριβῶς, λαβὼν σύμβουλον καὶ τὸν Κοκκινάκην[37] *καὶ κοινώνησέ με τὴν γνώμην σου, ἤγουν εἰπέ με τὸ ποσὸν τῆς τιμῆς τῶν 1500 σωμάτων, ἐπάνω - κάτω...*

Ὁ Κοραῆς εἶχε κατὰ νοῦν νὰ συνεχίσῃ τὴν ἔκδοσιν καὶ τῶν ἄλλων ῥαψῳδιῶν ὁ ἴδιος, ἂν ἡ ὑγεία του τὸ ἐπέτρεπεν, ἢ δι' ἄλλου, τὸν ὁποῖον δὲν κατονομάζει εἰς τὴν πρὸς Ι. Ρώταν ἐπιστολήν[38] του τῆς 24 Φεβρουαρίου 1819, ὅπου ὑπόσχεται ὅτι ὁ Παπᾶ Τρέχας (δηλ. ὁ Κοραῆς) ἔχει διάδοχον νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν δημοσίευσιν τῆς Ἰλιάδος.

Ἐκ τῶν τελευταίων τούτων πληροφοριῶν[39] βεβαιοῦται ἡ συνεχὴς ἀγωνία εἰς τὰ ἀλλεπάλληλα κωλύματα, τὰ ὁποῖα τοῦ προεβάλλοντο καὶ κυρίως ἡ ἀπογοητευτικὴ διάθεσις ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐδοκιμάζετο ὁ Κοραῆς εἰς τὰς ἐθνικάς του προσφορὰς πέραν τῶν γεροντικῶν του δυνάμεων καὶ δὴ εἰς τὰς πολλαπλᾶς του ἐκδοτικὰς φροντίδας χάριν τῆς ἀναγεννωμένης πατρίδος.

Ὁ Κοραῆς ἔσπευδε νὰ φέρῃ εἰς φῶς τὰ ὠφέλιμα καὶ ἀθάνατα ἔργα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων, ἐν οἷς καὶ τὴν Ἰλιάδα, ὥστε ἡ μεταβατικὴ περίοδος νὰ εὕρῃ ὡρίμους τοὺς ἐλευθέρους Ἕλληνας ἀπὸ πνευματικῆς καὶ ψυχικῆς ἀπόψεως διὰ τὴν ἀσφαλεστέραν καὶ ὀρθοτέραν πολιτικὴν συγκρότησιν τῆς νέας πολιτείας των.

Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον ἐφρόντιζε περισσότερον διὰ τὰ Προλεγόμενα τῶν τευχῶν τῆς Βολισσίας ἐκδόσεως πρὸς ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν διδασκαλίαν τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων, χωρὶς νὰ προσέξῃ σοβαρώτερον τὴν ὀρθὴν γραφὴν τοῦ κειμένου ἢ τὰ ἐκτενέστερα ἑρμηνευτικὰ σχόλια ἐπ' αὐτοῦ, ὅπως εἰργάσθη εἰς τὰ περισσότερα ἄλλα.

Διὰ τὴν Ἰλιάδα ἐδανείσθη κατὰ τὴν γνώμην του τὸ ὀρθότερον κείμενον ἀπὸ τὸν Βὸλφ καὶ συμπληρωματικῶς ἀπὸ τὸν Müller, τὸν Villoison, τὸν Εὐστάθιον καὶ Δίδυμον, προσθέσας κατ' ἐκλογὴν καὶ τὴν προσωπικήν του ἐκτίμησιν, ὅπου εἶχε διάφορον γνώμην. Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ἐργασθεὶς ὁ χαλκέντερος Κοραῆς ἐδημοσίευσεν ἀπὸ τοῦ 1811 μέχρι καὶ τοῦ 1820 τὰς ῥαψῳδίας τῆς Ἰλιάδος, ἀφοσιωθεὶς μετὰ ταῦτα εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐκραγείσης ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως.

Ἐκ τῶν σωθέντων χειρογράφων[40] του, τῶν χειρογράφων παρατηρήσεών του εἰς φύλλα καὶ τὰ περιθώρια τῶν βιβλίων, ἀκόμη καὶ ἐκ τῶν πληροφοριῶν, τὰς ὁποίας ἔδιδεν εἰς τὰς δημοσιευθείσας ἐπιστολάς του πρὸς τοὺς φίλους καὶ συνεργάτας του,

---

37. Κωνσταντῖνος Κοκκινάκης, λόγιος ἐκ Χίου, φιλικός.

38. *Ἐπιστολαὶ Κοραῆ* ὑπὸ Ν. Δαμαλᾶ, τ. Γ', σελ. 110.

39. αὐτόθι τ. Γ', σελ. 150.

40. Βιβλιοθήκη Χίου, χειρόγραφα ἀριθ. 396, 401, 428, 463, 158 δ', 282, 294, 347, 450.

βεβαιοῦται ἡ καταβληθεῖσα προσπάθεια διὰ τὴν δημοσίευσιν ὁλοκλήρου τῆς Ἰλιάδος.

Ὁ Ἰάκωβος Ρώτας εἰς τὸν Πρόλογον τοῦ δημοσιευθέντος ἀπανθίσματος Ἐπιστολῶν Ἀδαμαντίου Κοραῆ Ἀθῆναι 1839 σελ. ιε'. μαρτυρεῖ ὅτι «ὁ Κοραῆς ἄφησε διὰ τῆς διαθήκης του ἀπὸ τοῦ 1825 εἰς τὴν Χίον χειρόγραφον ἀνεπεξέργαστον, τὸ Ε τῆς Ἰλιάδος». Τοῦτο ὑπάρχει ἀκόμη καὶ σήμερον εἰς τὴν Συλλογὴ τῆς Βιβλιοθήκης Χίου, καθὼς καὶ ἄλλαι σημειώσεις εἰς φύλλα καὶ εἰς τὰ περιθώρια βιβλίων.

Ἡ διάταξις τῆς ὕλης ἑκάστης ῥαψῳδίας τῆς Βολισσίας ἐκδόσεως ἐγένετο μὲ σκοπιμότητα τῆς ἐκδόσεως, διὰ τὴν μόρφωσιν τοῦ λαοῦ, ὅπως ἐπεβάλλετο κατὰ τὴν γνώμην του καὶ διὰ τὴν δραστηριοποίησιν τῶν φιλοτίμων Ἐκκλησιαστικῶν, Κοινοτικῶν καὶ εὐπόρων φιλογενῶν τοῦ Ἔθνους, ἐντὸς τῆς ὑποδούλου κυρίως Ἑλλάδος καὶ τῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων καὶ ἰδιωτῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ.

Ἑκάστη ῥαψῳδία ὑπὸ κοινὸν Πρόγραμμα ἐργασίας περιέχει :

Α'. Τὰ Προλεγόμενα
Β'. Τὴν Ὑπόθεσιν
Γ'. Τὸ Κείμενον
Δ'. Τὰ Σχόλια
Ε'. Τὰς Προσθήκας. Διορθώσεις ἡμαρτημένων
ΣΤ'. Τοὺς λεξιλογικοὺς Πίνακας, ἑλληνικὸν καὶ γραικικὸν
Ζ'· Μερικὰς χαλκογραφίας ἐκ σκηνῶν τοῦ κειμένου.

Α'. Τὰ Προλεγόμενα.

Εἶναι συνεχὴς εἰς τὰς τέσσαρας ῥαψῳδίας μυθιστορία *τοῦ παπᾶ Τρέχα (πατρὸς Θέωνος)*, ἀμορφώτου ἱερέως τῆς Βολισσοῦ, χωρίου τῆς βορείου Χίου. Εἶναι διῃρημένα εἰς 4 τμήματα, ἀνὰ ἓν διάφορον εἰς ἑκάστην ῥαψῳδίαν, εἰς συνέχειαν ἀφηγηματικῆς ὑποθέσεως τῆς ἐν ἐξελίξει πνευματικῆς μορφώσεως τοῦ ἱερέως, τὴν ὁποίαν δῆθεν ἔλαβεν ἀπὸ τὸν διατρίβοντα ἐν Βολισσῷ συγγραφέα.

Ταῦτα παρουσιάζουν φιλοπρόοδον, φιλόμουσον καὶ φιλοπάτριδα κληρικόν, τοῦ ὁποίου ἡ ἀμάθεια ἐκαλύπτετο ἀπὸ τὸν ἐθνικοθρησκευτικὸν ἐνθουσιασμὸν διὰ τὴν γόνιμον δρᾶσιν, χάριν τοῦ χριστιανικοῦ του Ποιμνίου. Ἤθελε νὰ μορφωθῇ ἀπὸ ἀγάπην καὶ εὐσεβῆ διάθεσιν, φιλανθρωπίαν καὶ φιλομουσίαν διὰ τὴν ἀνακούφισιν τῶν πιστῶν του.

Ὁ παπᾶ Τρέχας ἐκτιμᾷ τὴν ἀξίαν τῆς παιδείας καὶ μὲ εὐχαρίστησιν εὑρίσκει καλὸν καὶ πρόθυμον διδάσκαλον, τὸν ἐκδότην-συγγραφέα τῆς ἐκδιδομένης Ἰλιάδος. Μυεῖται εἰς τὴν μελέτην καὶ τὴν ἔρευναν τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων καὶ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀποκτᾷ γνώσεις, αἱ ὁποῖαι ὄχι μόνον τοῦ ἐπέτρεπον νὰ κατανοῇ τὴν φιλοσοφίαν τῆς θρησκείας εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ βιβλία, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐλέγχῃ τὰ κείμενα ὑπευθύνως.

Εἶναι ζωντανὸν παράδειγμα ὀψιμαθοῦς, διὰ τὴν διάπλασιν τῆς ἐναρέτου ψυχῆς του καὶ τῆς φυσικῆς εὐφυΐας ὑπὸ τὰς ὁδηγίας τῆς καλῆς παιδείας.

Πολλὰ εἶναι τὰ συμπεράσματα, ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν τεσσάρων Προλεγομένων τῶν ἰσαρίθμων ῥαψῳδιῶν τῆς Βολισσίας ἐκδόσεως, διὰ τὴν δύναμιν τῆς Παιδείας καὶ τὴν διὰ ταύτης ἐθνικοθρησκευτικὴν τόνωσιν τοῦ φρονήματος τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων, ὅπως ἐπεδιώκετο τότε.

«Ἡ παιδεία τῆς κεφαλῆς—ἔλεγεν ὁ Κοραῆς—χωρὶς τὴν παιδείαν τοῦ στήθους, δὲν ἔφερεν εἰς κανέν Ἔθνος τὴν ἀληθῆ εὐδαιμονίαν».

Ὁ Κοραῆς συγγράψας τὴν μυθιστορίαν τοῦ ρέκτου καὶ φιλομαθεστάτου τεσσαρακοντάετοῦς ἱερέως Θέωνος (παπᾶ Τρέχα) μὲ πνεῦμα ταχείας μορφώσεως καὶ

ὀρθῆς γονίμου διδασκαλίας [41], ἔχομεν τὴν γνώμην ὅτι ἔδιδε παράδειγμα τῆς ἀτομικῆς του ἐπαινετῆς προόδου εἰς ὥριμον ἡλικίαν, κατόπιν πηγαίας πρὸς μόρφωσιν διαθέσεως τοῦ μαθητευομένου, ὑπολογίζων ἀφεύκτως καὶ τὴν αὐθόρμητον ὑποχρέωσιν τῶν ἐνηλίκων πρὸς μόρφωσιν.

Μὲ τὸ νὰ παραθέτῃ μάλιστα ὁ Κοραῆς εἰς τὸ Προοίμιον τοῦ Α'. τεύχους τῆς Βολισσίας Ἰλιάδος (σελὶς λε'.) τὴν γνώμην τοῦ Εὐσταθίου, Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης, ὅτι «*ἐν μύθοις ἀλήθειά τις εἰκονίζεται*», ὑποθέτομεν ὅτι εἰς τὸν σπεύδοντα παπᾶ Τρέχαν εἶχε κατὰ νοῦν τὴν ὀψιμαθῆ προσωπικήν του διάθεσιν καὶ ἐξέλιξιν εἰς ὑψηλὴν ἐπιστημονικήν του βαθμίδα, δεδομένου ὅτι καὶ ὁ ἴδιος ἀφωσιώθη εἰς μεθοδικὰς κατ' ἐπιστήμην μελέτας εἰς ἡλικίαν 35–40 ἐτῶν καὶ εἶχεν ἰδίαν πεῖραν τοῦ γονίμου ἀποτελέσματος, τὸ ὁποῖον ἐπέτυχεν ἐν ὡρίμῳ ἡλικίᾳ, ὅταν πλέον ἡ αὐθόρμητος διάθεσις ὑπαγορεύῃ τὴν ἀνάγκην τῆς παιδείας «ἐκ μαλεροῦ πόθου τῶν γραμμάτων» κατὰ Θερειανόν [42].

Παραλείπομεν τὴν συνέχειαν τοῦ εὐχαρίστου τούτου μυθιστορήματος [43] διὰ νὰ καλυφθῇ ἴσως κατὰ προαίρεσιν τοῦ ἀναγνώστου καὶ περιορίζόμεθα ἐνταῦθα εἰς τὴν ἀνάλυσιν τοῦ ἐκδοτικοῦ ἔργου τοῦ Κοραῆ ἐπὶ τῆς Βολισσίας ἐκδόσεως, ὅπως βεβαιοῦται ὑπὸ τῶν ἐκδοθεισῶν ῥαψῳδιῶν κατὰ τὰ μέρη, καὶ τῶν ἄλλων χειρογράφων πηγῶν, τὰς ὁποίας ἔχομεν ὑπ' ὄψιν μας.

Β'. Ὑπόθεσις τῶν ῥαψῳδιῶν.

Μετὰ τὰ Προλεγόμενα δημοσιεύεται περιληπτικὰ εἰς ἑκάστην ῥαψῳδίαν ἡ λακωνικὴ ὑπόθεσις τοῦ περιεχομένου της, ὡς ἀναφέρεται περίπου καὶ εἰς ἄλλας συνήθεις ἐκδόσεις παλαιοτέρας καὶ νεωτέρας.

Γ'. Τὸ Κείμενον τῶν ῥαψῳδιῶν.

Τὸ δημοσιευθὲν κείμενον ἑκάστης τῶν ῥαψῳδιῶν, Α, Β, Γ καὶ Δ, εἶναι «ἀπαραλλάκτως καὶ ἀπαρατρέπτως», κατὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ Κοραῆ, ὅμοιον καὶ εἰς τὴν γραφὴν καὶ εἰς τὴν στίξιν μὲ τὸ κείμενον τοῦ ἀντιτύπου τοῦ Wolf, τονούμενον μόνον καταλλήλως, διότι τὸ κείμενον [44] τοῦ Wolf εἶναι ἄτονον.

Τὴν ἀπαράλλακτον λεκτικὴν ἀντιγραφὴν ἔκαμεν ὁ Κοραῆς ἀπὸ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Wolf τοῦ 1804 «διότι τοῦ ἐφάνη αὕτη συντομωτέρα ἐργασία εἰς τὰς περιστάσεις» καὶ ἔσπευσε νὰ τὴν δημοσιεύσῃ ὡς εἶχεν, ἀλλὰ τονουμένην. «Μίαν μόνην γραφήν, ἂν ἤλλασσεν ἀπὸ ὅσας ἔκρινε καλὰς μὲ πολυχρόνιον ἔρευναν ἐκεῖνος (ὁ Wolf) καὶ μελέτην τοῦ Ὁμηρικοῦ κειμένου, ἦτο ἀνάγκη νὰ κάμῃ καὶ ὁ Κοραῆς μακρὰν ἔρευναν, διὰ νὰ ἐκθέσῃ τὰς αἰτίας τῆς ἀλλαγῆς, πρᾶγμα τόσον δυσκολώτερον, ὅσον μηδ' ἐξέδωκε ὁ Wolf ἀκόμη (δηλ. μέχρι τοῦ 1811) τὰς σημειώσεις του, διὰ νὰ μάθῃ (ὁ Κοραῆς) ἀπὸ αὐτὰς καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἀδυναμίαν τῶν παρακινησάντων τὸν Wolf αἰτίων εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν διαφόρων γραφῶν» [45].

---

41. Βολισσία Ἔκδοσις Ἰλιάδος, Β', 173.

42. Διον. Θερειανοῦ, *Ἀδ. Κοραῆς* τόμ. Β', σ. 173.

43. Στ. Καββάδα, *Ὁ Παπᾶ Τρέχας τοῦ Ἀδ. Κοραῆ. Βιβλιογραφία—Χαρακτηρισμοί.* Ἀθῆναι 1968.

44. *Ὁμήρου Ἔπη*... Ex Recensione Fr. Aug.Wolfii, vol. I—II, Lipsiae 1804. Τὸ βιβλίον τοῦτο ἔλαβεν ὡς βάσιν ὁ Κοραῆς διὰ νὰ τυπώσῃ τὴν Βολισσίαν ἔκδοσιν (ἀριθ. 155 τῆς Συλλογῆς τῆς Βιβλιοθήκης Χίου).

45. Βολισσία Ἔκδοσις Ἰλιάδος, τ. Α', σελ. κ'.

Ἐν συνεχείᾳ ὁ Κοραῆς δικαιολογῶν τὴν προτίμησίν του εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Wolf προσθέτει : «ὁποία καὶ ἂν εἶναι τοῦ Οὐολφίου ἡ Ὁμηρικὴ ἔκδοσις, εἶναι χωρὶς ἀμφιβολίαν ἡ ὀρθοτέρα τῶν ὅσων ἕως σήμερον (1811) ἐξεδόθησαν». Ἐξ αὐτῆς τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ κειμένου, ὁ Κοραῆς δὲν ἀναφέρεται συχνὰ εἰς μῆκος κατὰ τὴν δημοσίευσιν τῆς Βολισσίας ἐκδόσεως, διότι ἀναθέτει τὴν εὐθύνην εἰς τὸν Wolf, χωρὶς νὰ ἀπαλάσσεται πλήρως καὶ ἐκεῖνος.

Κατὰ τὴν πορείαν τῆς δημοσιεύσεως, ὡς μαρτυροῦν αἱ ἐπιστολαί του, ἀναφέρει ἐκδόσεις παλαιοτέρας, περιληπτικὴν ἱστορίαν τῶν Ὁμηρικῶν Ἐπῶν, τὰ ἐκδοθησόμενα Σχόλια εἰς αὐτάς, τὴν ἐπίδρασίν των ἐπὶ τῶν ἀναγνωστῶν, τὸν τρόπον ἀπαγγελίας τῶν Ὁμηρικῶν ποιημάτων καὶ ἄλλα σχετικὰ μὲ τὴν ἐπικὴν ποίησιν, ὡς ἐπαγωγὸν μέθοδον μυθιστορηματικῆς ἀφηγήσεως ὑπὸ τοῦ Παπᾶ Τρέχα, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα κατόπιν ἔγινε πανελλήνιον.

Δ'. Σχόλια.

Ὡς πρὸς τὰ σχόλια ὁ Κοραῆς ἐσκέφθη νὰ προσφέρῃ τοιαῦτα ὥστε νὰ εἶναι «ἱκανὰ διὰ τὰ Σχολεῖα τῆς Ἑλλάδος». Ἐπεχείρησε λοιπὸν νὰ ἀκολουθήσῃ τὸν τρόπον ἐκδόσεως τοῦ Müller, ὁ ὁποῖος εἶχε πολλὰς μικρὰς προσθήκας ἐξηγήσεων, ἐρανισμένων ἀπὸ τὸν Εὐστάθιον καὶ τὸν Ψευδοδίδυμον. Ἀλλ' ἐπειδὴ εἰς τὸ τέλος τῆς ῥαψῳδίας εὗρεν ὅτι ἡ μέθοδος τοῦ Müller ἦτο καλὴ μὲν διὰ τὰ γερμανικὰ φροντιστήρια, ὄχι ὅμως καὶ διὰ τὰ σχολεῖα τῆς Ἑλλάδος, ἀπεφάσισε νὰ αὐξήσῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν προσθηκῶν καὶ ἐξ ἄλλων νεωτέρων φιλολόγων μὲ χαρακτηρισμοὺς ἐκ τῶν ἀρχικῶν κεφαλαίων γραμμάτων αὐτῶν.

Διεξερχόμενος σήμερον τὰ σχόλια ταῦτα, ὡς σημειοῦμεν καὶ ἀνωτέρω, ὁ ἀναγνώστης εὑρίσκει τὰ ἀρχικὰ κεφαλαῖα γράμματα τοῦ ὀνόματος τῶν σχολιαστῶν ἐν τέλει ἑκάστου σχολίου ἤτοι Ε : Εὐστάθιος ὁ Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης, Δ : ὁ γραμματικὸς Δίδυμος, Μ : Müller, Κ : ὁ Γερμανὸς φιλόλογος Koeppen, Β : ὁ Γάλλος ἑλληνιστὴς καὶ φίλος τοῦ Κοραῆ John Baptista Caspar d' Ansse de Villoison. Εἰς ταῦτα προσθέτει καὶ τὰ προσωπικάς του (Κοραῆ) παρατηρήσεις διὰ τοῦ κεφαλαίου γράμματος Χ (Χῖος). Τὰ Σχόλια εἶναι κατὰ κυριολεξίαν. Δὲν εἶναι ἐκτενεῖς σχολικαὶ μεταφραστικαὶ σημειώσεις, ὡς σήμερον, διὰ τὴν ἁπλῆν μετάφρασιν.

Τοῦτο ἐπέτυχεν ὁ Κοραῆς διὰ τῆς προσεκτικῆς ἐκλογῆς ἐκ τῶν σχολίων, παλαιῶν καὶ συγχρόνων του ἑρμηνευτῶν, ἀπανθίσας ἐξ ἑκάστου ἑρμηνευτοῦ ἢ σχολιαστοῦ ὅσα ἔκρινε καλά, χωρὶς νὰ ἀρνῆται ὁ ἴδιος ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ περιπίπτῃ εἰς σφάλματα. Ὁμολογεῖ μάλιστα ὅτι «ἀπὸ ἀνθρώπου χεῖρας παντέλειον ἔργον δὲν ἐγνώρισε κανέν. Εὐτυχέστερος δὲ εἶναι ὅστις σφάλλει ὀλιγώτερον».

Τὸ ἑπόμενον ἔτος, 20 Ἀπριλίου 1812 ἔγραφε πρὸς τὸν φίλον του Ἀλέξ. Βασιλείου εἰς Βιέννην. «Μετὰ 50 χρόνους ἡ Συλλογή μου θέλει δώσει χώραν καὶ ἀσυγκρίτως κριτικωτέρας καὶ τελειοτέρας (ἐκδόσεις). Ἀλλ' εἰς τὴν παροῦσαν ὥραν (1812) καὶ κατάστασίν μας τὴν Ρωμαϊκιαν, τοῦτο εἶναι τὸ τελειότερον (δηλ. ἡ Βολισσία ἔκδοσις)» [51]. Εἶναι ὁμολογίαι λεγόμεναι ὑπευθύνως μετὰ θάρρους καὶ εἰλικρινείας καὶ οὐχὶ μετὰ φοβίας ἢ ἀμφιβολίας.

Ὁ Κοραῆς εἶναι ὑπεύθυνος διὰ τὴν ἐπιτυχῆ ἢ ἀτυχῆ ἐκλογὴν τῶν σχολίων. Μετὰ παρρησίας ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ σχολιαστοῦ, τοῦ ὁποίου τὴν γνώμην ἐδέχετο, ἔστω συμβατικῶς, λόγῳ τῆς χρονικῆς διαρκείας ἢ τῆς πολιτικῆς καταστάσως.

Παραθέτει ὅμως πολλάκις τὴν γνώμην 2 ἢ 3 σχολιαστῶν ἢ καὶ τὴν προσωπι-

---

51. *Ἐπιστολαὶ Ἀδαμ. Κοραῆ*, ὑπὸ Ν. Δαμαλᾶ, τόμ. Β', σελ. 295.

κήν του συγχρόνως καὶ ἐπιτρέπει εἰς τὸν ἀναγνώστην νὰ δεχθῇ εἰς ὅ,τι συμφωνεῖ ἢ νὰ ἀπορρίψῃ ὅ,τι ἀναγνωρίζει ἀμφίβολον.

Ε'.—Ζ'. **Προσθῆκαι—Λεξιλόγια—Χαλκογραφίαι.**

Εἰς τὰς ὀλίγας σελίδας τῶν μερῶν τοῦ Προγράμματος ἐργασίας, Ε'. Προσθήκας, ΣΤ'. Λεξιλογικοὺς Πίνακας καὶ Ζ'. Χαλκογραφίας, εὑρίσκομεν ἐλάχιστα ἐπικουρικὰ συμπληρώματα τῆς συγγραφῆς τοῦ Κοραῆ πρὸς ἐξυπηρέτησιν τοῦ μέλλοντος νὰ χρησιμοποιήσῃ αὐτό. Ἐπαρκῆ ὅμως διὰ τὴν εὕρεσιν τῶν διορθωτέων παροραμάτων, τὰς ἑρμηνευτέας λέξεις καὶ τὰς ἐλαχίστας χαλκογραφίας.

Κυρίως οἱ Πίνακες (Λεξιλόγια) ὑπὸ κεφάλαιον ΣΤ'. Ἑλληνικὸς καὶ Γραικικός, μὲ παραπομπὰς τῶν λημμάτων εἰς σελίδας τοῦ κειμένου, εἶναι εὑρετήρια διὰ λέξεις, κατ' ἐκλογὴν τοῦ Κοραῆ, τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς καὶ τῆς Γραικικῆς (δημοτικῆς) ἑλληνικῆς γλώσσης, κατὰ τὴν γλωσσικὴν διάκρισιν τότε, ἀρχὰς ΙΘ'. αἰῶνος.

Διὰ τῆς ταξινομήσεως ταύτης ἐξυπηρετοῦνται οἱ μελετηταὶ τῶν τευχῶν τῆς Βολισσίας ἐκδόσεως, συγκρίνουν καὶ συσχετίζουν μεθοδικῶς τὰς λέξεις πρὸς ἐπιτυχῆ ἑρμηνείαν καὶ κατανόησιν τῶν νοημάτων.

Ὑπὸ τὸ Κεφάλαιον Ζ'. *Χαλκογραφίαι* τοῦ Προγράμματος ἐργασίας τῆς Βολισσίας Ἐκδόσεως, περιλαμβάνονται αἱ εἰς τὰ τεύχη Α'.—Δ'. ὑπάρχουσαι ἐλάχισται ὁλοσέλιδοι εἰκόνες, ὅμοιαι ἀπὸ τὸ κείμενον τοῦ Müller, κατ' ἐκλογὴν τοῦ ἐκδότου τῆς Ἰλιάδος Ἀδαμ. Κοραῆ.

Κάτω ἑκάστης εἰκόνος ἀναγράφεται τί ἀπεικονίζεται καὶ σημειοῦται ὡς παραπομπὴ ὁ ἀριθμὸς τοῦ στίχου τῆς οἰκείας ῥαψῳδίας ἐκ τῆς ὁποίας ἔχει ληφθῆ ἡ εἰκών.

Ῥαψῳδία Α'. Ἐν ἀρχῇ τοῦ τεύχους ὑπάρχει χαλκογράφημα τοῦ Ὁμήρου (προτομὴ) ἐκ τοῦ ἐν Παρισίοις Ναπολεοντείου Μουσείου μὲ τὸν στίχον 249 τῆς Α'. ῥαψῳδίας τῆς Ἰλιάδος. «Τοῦ καὶ ἀπὸ γλώσσης μέλιτος γλυκίων ῥέεν αὐδή».

β.—σελ. 14/15 : «Ὁ Πάτροκλος ὁδηγῶν τὴν Βρισηΐδα» στίχος Α. 345.

γ.—σελ. 16/17 : «Πρόσκλησις τοῦ ἑκατογχείρου Βριάρεω εἰς Ὄλυμπον πρὸς τὸν Δία», στίχος Α. 403.

Ῥαψῳδία Β'. σελ. 2/3 : «Ὁ Ζεὺς προστάζων τὸν Ὄνειρον» στίχος Β. 8.

Ῥαψῳδία Γ'. σελ. 16/17 : «Συνάντησις Ἀφροδίτης καὶ Ἑλένης», στίχος Γ. 385.

β.—αὐτόθι. «Ἡ Ἀφροδίτη καὶ ἡ Ἑλένη εἰς τὸν θάλαμον τοῦ Πάριδος», στίχος Γ. 423.

Ῥαψῳδία Δ'. σελ. 2/3 : «Θεοὶ πὰρ Ζηνὶ καθήμενοι», στίχος Δ 1.

Ἐδῶ τελειώνει ἡ κυκλοφορήσασα ἔκδοσις τῶν Α—Δ ῥαψῳδιῶν τῆς Ἰλιάδος ὑπὸ τοῦ Ἀδ. Κοραῆ. Τὰ πρῶτα ἐκδοθέντα Α—Δ τεύχη τοῦ βιβλίου τῆς προσωπικῆς βιβλιοθήκης τοῦ Κοραῆ ὑπάρχουν εἰς τὴν ἐν Χίῳ βιβλιοθήκην μὲ προσθέτους χειρογράφους τούτου διορθωτικὰς σημειώσεις, τὰς ὁποίας ἔκαμεν εἰς ἀναθεώρησιν τῶν τυπωθέντων.

Κρίσεις.

Ἐρευνῶντες τὰς γνώμας μερικῶν ἐκ τῶν κριτικῶν, οἱ ὁποῖοι ἐνδιεφέρθησαν διὰ τὴν δημοσιευθεῖσαν ἔκδοσιν τῆς Ἰλιάδος, παρατηροῦμεν ὅτι οἱ περισσότεροι ἐκ-

φράζονται κυρίως διὰ τὴν λογοτεχνικὴν ἀξίαν τῶν Προλεγομένων αὐτῆς καὶ ἐλάχιστοι διὰ τὴν μορφωτικὴν προσπάθειαν τοῦ ἐκδότου κατὰ τὸ κείμενον, τὰ σχόλια καὶ τὴν μεθοδικὴν ταξινόμησιν τῆς ὕλης, γενικῶς ἑκάστου τεύχους.

Ταῦτα ἔχουν δημοσιευθῆ ὑπὸ τοῦ ἐκδότου κατὰ τὸ αὐτὸ ἐκδοτικὸν Πρόγραμμα βιβλίου, τοῦ ὁποίου σκοπὸς ἐτέθη ἡ ἀρτία μόρφωσις τῶν ἑλληνοπαίδων ἐπὶ νέων παιδευτικῶν βάσεων καὶ ἡ ὠφέλιμος προσφορὰ εἰς τοὺς λογίους καὶ φιλολόγους τῆς ἐποχῆς, βάσει τῶν μέχρι τότε (1811—1820) ὑπαρχόντων ἐντύπων βοηθημάτων ἀπὸ Ἕλληνας καὶ ξένους συγγραφεῖς. Οὕτω κατὰ τὸ 1819 ὁ Κωνσταντῖνος Ἀσώπιος, λόγιος ἐξ Ἠπείρου, καθηγητὴς ἔπειτα τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας καὶ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἐδημοσίευσεν δι' ὀλίγων εἰς τὸ περιοδικὸν Λόγιος Ἑρμῆς σελ. 697 «Διορθωτικὰ εἰς Ἰλιάδα διά τινας στίχους» ἀλλὰ δηλώνει ὅτι «ἤλπιζε χωρὶς ἄλλο νὰ εὕρῃ καμμίαν διόρθωσιν εἰς τὴν Βολισσίαν ἔκδοσιν» ἀλλ' ἐψεύσθη τῶν ἐλπίδων».

Ἀκολούθως τὸ ἑπόμενον ἔτος 15 Δ/βρίου 1820 εἰς τὸ αὐτὸ περιοδικὸν ἐδημοσιεύθη εὐρυτέρα κριτικὴ διὰ τὰς ῥαψῳδίας Α, Β, Γ, τῆς Βολισσίας ἐκδόσεως ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Μεϊντάνη ἐξ Ἀνδριανουπόλεως, σπουδαστοῦ φιλολογίας εἰς τοὺς Παρισίους, φίλου τοῦ Κοραῆ. Οὗτος ἐκφράζει τὴν χαράν του διὰ τὴν δημοσίευσιν τῆς Βολισσίας ἐκδόσεως καὶ ὑπολογίζει ταύτην ὡς πρόοδον τῶν ὁμογενῶν. Σημειώνει τὴν ἀφηγηματικὴν καὶ περιγραφικὴν δεξιότητα τοῦ Ὁμήρου, ὁ ὁποῖος ἐγένετο ὁδηγὸς τοῦ λόγου καὶ τῆς τέχνης τῶν Ἐθνῶν. Ἀλλ' ἀναγνωρίζει ὅτι ὀλίγαι ἦσαν τότε αἱ καλαὶ ἐκδόσεις τοῦ Ὁμήρου διὰ τοὺς Ἕλληνας, μὲ ὠφέλιμα σχόλια καὶ ὁ ἐκδότης τῆς Βολισσίας ἐκδόσεως Ἰλιάδος ἐκάλυψεν ἀναγκαῖον κενόν. Χαρακτηρίζει τὴν ἔκδοσιν ταύτην ἐθνικὴν καὶ τελειοτέραν διὰ τὴν ὀρθὴν ἐκλογὴν καὶ τὴν κριτικὴν τῶν Σχολίων, ἰδίως διὰ τὰς χρησίμους παρατηρήσεις εἰς τὴν Γ'. ῥαψῳδίαν τοῦ παπᾶ Θέωνος.

Τὰ Προλεγόμενα ἑκάστης ῥαψῳδίας θεωρεῖ λίαν ὠφέλιμα διὰ τὰς ἀφθόνους ἠθικὰς διδασκαλίας πρὸς ὄφελος τῆς πατρίδος. Τέλος εὔχεται τὴν συνέχειαν τῆς ἐκδόσεως τῆς Βολισσίας Ἰλιάδος εἰς ἑλληνικὰ τυπογραφεῖα, διὰ νὰ εἶναι προσιτὴ εἰς τὴν ἑλληνικὴν νεολαίαν.

Εἰς τὸ τέλος τοῦ Λογίου Ἑρμοῦ τοῦ 1820 σελ. 599-600 δημοσιεύεται βραχεῖα ἀγγελία διὰ τὴν δημοσιευθεῖσαν Δ' ῥαψῳδίαν τῆς Βολισσίας ἐκδόσεως ὑπὸ ἀνωνύμου, μὲ πληροφορίας διὰ τὰ Προλεγόμενα, τὸ κείμενον, τὰ Σχόλια, τοὺς Πίνακας καὶ τὰς χαλκογραφίας. Γίνεται σύστασις διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῶν 3 προηγουμένων ῥαψῳδιῶν, ἀπὸ τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ ἐκδότου Παρισίων, Τεργέστης, Σμύρνης, Κων/πόλεως καὶ Βουκουρεστίου.

Κατὰ τὸ ἔτος 1890, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀδ. Κοραῆ, ὁ Διονύσιος Θερειανὸς ἐδημοσίευσε δαπάναις τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Οἰκονομείου Κληροδοτήματος ἐν Τεργέστῃ τὴν πληρεστέραν βιογραφίαν τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ. Εἰς τὸν Β' τόμον ταύτης ἔκαμε κριτικὴν καὶ διὰ τὴν Βολισσίαν ἔκδοσιν, τὴν ὁποίαν θεωρεῖ «ἥκιστα προσάδουσαν πρὸς τὰς χρείας τῆς κριτικῆς» καὶ ἀποδίδει εἰς αὐτὴν ἀξίαν μᾶλλον διὰ τὴν μετὰ φιλολογικῆς συνέσεως ἐκλογὴν τῶν Σχολίων ἐκ τῶν παλαιῶν καὶ νέων ἑρμηνευτῶν, ἐνῶ θεωρεῖ τὰς προσωπικὰς σημειώσεις τοῦ Κοραῆ βραχυτάτας καὶ ἐκ τοῦ προχείρου γεγραμμένας, ὅπως καὶ ὁ ἴδιος ὁ Κοραῆς εἶχεν ὁμολογήσει.

Τέλος ἀναφέρομεν καὶ τὰς λακωνικὰς κρίσεις δύο καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν α) τοῦ Κωνσταν. Ἀμάντου καὶ β) τοῦ Ἐμμανουὴλ Πεζοπούλου.

Ὁ Κωνσταντῖνος Ἄμαντος εἰς τὴν μελέτην του *Ἀδαμάντιος Κοραῆς* ἐκφράζει τὴν γνώμην ὅτι ὁ Κοραῆς ἐξέδωκε κατ' ἀραιὰ χρονικὰ διαστήματα (1811—

1820) τὰς Α—Δ ῥαψῳδίας τῆς Ἰλιάδος ἀπὸ ἔλλειψιν χρημάτων, ἀπὸ ἀνάγκην καὶ σκοπιμότητα (ἐθνικήν). Δὲν εὕρισκεν ἀγοραστάς! Κατὰ προτροπὴν τοῦ Νεοφύτου Βάμβα συνέχισε τὰ Προλεγόμενα, προτάσσων γνώμας διὰ τὴν ἠθικὴν διδασκαλίαν.

Εἰς τοὺς χαρακτηρισμούς, ποὺ κάμνει διὰ τὸν Κοραῆν (*Μικρὰ Μελετήματα* σ. 24) εὑρίσκει εἰς αὐτὸν δύο ἰσορροπημένα πνευματικὰ χαρίσματα α) τὴν μεγάλην μνήμην καὶ τὸν κριτικὸν νοῦν καὶ β) τὴν φαντασίαν. Ὁ κριτικὸς νοῦς φαίνεται εἰς τὰ ἔργα, ποὺ ἔχουν λογοτεχνικὴν ἀξίαν.

Ὁ Κ. Ἄμαντος προσθέτει ὅτι ὁ Κοραῆς δὲν ἔκαμε πολλὰς ἐκδόσεις ποιητῶν. Ἐν τούτοις φρονοῦμεν ὅτι ὁ Κοραῆς ἤθελε νὰ προετοιμασθῇ πάντοτε διὰ τὰς εὐθύνας τῶν ἐκδόσεών του, ἐρευνῶν τὰ σχετικὰ τῆς προετοιμαζομένης ἐνεργείας του.

Ἐπειδὴ δὲ εὑρίσκομεν ἐν τῇ συλλογῇ του εἰς τὴν Βιβλιοθήκην Χίου πολλὰ σημειώματα παρατηρήσεων εἰς φύλλα καὶ τὰ περιθώρια βιβλίων ποιητῶν τῆς ἀτομικῆς του βιβλιοθήκης, φρονοῦμεν ὅτι εἶχε κατὰ νοῦν τὴν σκέψιν ἐκδόσεων καὶ ποιητῶν, ἐφ' ὅσον ὁ χρόνος καὶ ἡ ἐθνικὴ σκοπιμότης τὸ ἐπέτρεπεν, ἡ δὲ ὑγεία του ἐβοήθει πρὸς τοῦτο. Οἱ ποιηταὶ εἰς τοὺς ὁποίους ἀναφέρονται τὰ χειρόγραφα τῆς Βιβλιοθήκης Χίου κατὰ τὸν δημοσιευθέντα κατάλογον τῶν χειρογράφων εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Βιβλιοθήκης Κοραῆς Χίου παρ' ἡμῶν εἶναι οἱ ἑξῆς κατὰ σελίδας τοῦ Καταλόγου :

Ἀριστοφάνης : σελ. 125, 126, 130, 131, 135, 137, 148, 149.
Αἰσχύλος : σελ. 136, 146, 149.
Εὐριπίδης : σελ. 125, 135, 136, 143, 149.
Σοφοκλῆς : σελ. 125, 126, 143, 148, 149.
Ὅμηρος : σελ. 112, 125, 126, 131, 136, 137, 140, 143, 145, 160.
Ἡσίοδος : σελ. 121, 131.

Ὑπάρχουν ὅμως καὶ λυτὰ φύλλα ἐπισυνημμένα εἰς ἀντίστοιχα βιβλία ποιητῶν.

Ἐπίλογος.

Ἡ Βολισσία ἔκδοσις τῶν Α—Δ ῥαψῳδιῶν τῆς Ἰλιάδος τοῦ Ὁμήρου, ἐκδοθεῖσα ὑπὸ δυσκόλους συνθήκας, ὡς ἀνωτέρω ἀνεπτύχθη, εἰς τέσσαρα τεύχη ὑπὸ τοῦ Ἀδαμ. Κοραῆ, ἐξυπηρέτησεν ἐπικαίρως τὰ Σχολεῖα τοῦ ὑποδούλου τότε κυρίως ἑλληνισμοῦ κατὰ τοὺς κρισίμους ἀγῶνας τοῦ Ἔθνους, τὸν 19ον αἰῶνα.

Ὅταν ὅμως ἐκαλύφθη κατὰ τὴν πρόοδον τῆς ἐπιστήμης ὑπὸ νέων εὐμεθόδων συγχρόνων ἐκδόσεων τοῦ Ὁμήρου καὶ διὰ τὰ Σχολεῖα καὶ διὰ τὰ Πανεπιστήμια καὶ διὰ τοὺς λογίους, κατόπιν ἐντατικωτέρας μελέτης τοῦ Λόγου καὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἀθανάτου Ῥαψῳδοῦ, ἐτέθη εἰς τὴν ἐφεδρίαν, χωρὶς τὰ χάσῃ τὴν ἀξίαν της «διὰ τὰ Χρυσᾶ Ἔπη» τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς διαπαιδαγωγήσεως, τὴν ὁποίαν περικλείει.

Ὁ ἴδιος ὁ Κοραῆς, ἀναγνωρίζων τὰ κενὰ τῆς πνευματικῆς του ἐργασίας ἐπ' αὐτῆς, ἀπεφάνθη αὐθορμήτως ὅτι ἡ Συλλογή του μετὰ 50 ἔτη θὰ καλυφθῇ ἀπὸ ἄλλας τελειοτέρας καὶ κριτικωτέρας ἐκδόσεις, ὅπως ἀκριβῶς συνέβη. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος κατ' ἐπανάληψιν ἐτόνιζεν ὅτι ἡ Βολισσία Ἔκδοσις ἦτο ἡ ἐνδεδειγμένη ἑλληνικὴ ἔκδοσις τῆς ἐποχῆς του διὰ τὴν πρωτοτυπίαν τῆς μεθόδου τῆς ἐργασίας καὶ ὡς ὑπόδειγμα κριτικῆς μελέτης πρὸς τοὺς Ἕλληνας λογίους, τοὺς σπουδαστὰς καὶ μαθητὰς τῆς ἀναγεννωμένης Ἑλλάδος.

Ἀκόμη μένει ἀπαραίτητος καὶ σημαντικὴ πηγὴ διὰ τὴν ἐξέτασιν καὶ μελέτην

τῆς Ἰλιάδος, ἰδίως ὡς πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν ἐκδοθέντων Σχολίων, διότι διατηρεῖ τὴν γονιμότητα τοῦ ἱδρῶτος εὐσυνειδήτου καὶ ἐλευθέρου κριτικοῦ, τὴν ἀκράδαντον πίστιν πρὸς τὴν ἀξίαν τῶν κλασσικῶν κειμένων, τὸν παλμὸν τοῦ ἐνθουσιασμοῦ διὰ τὴν πραγματικὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν θερμὴν φιλοπατρίαν. Ἂς καρπωθῶμεν ἐξ αὐτῆς ὅσα ὁ τίμιος καὶ ὁ καλὸς ἐργάτης ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἔσπειρεν.

Σήμερον ἡ Βολισσία Ἔκδοσις τῆς Ἰλιάδος Α—Δ, μὲ τὸν διακριτικὸν αὐτὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ ὑποτίτλου, φυλάσσεται εἰς ὀλίγας ἰδιωτικὰς καὶ δημοσίας βιβλιοθήκας ἢ καὶ τὰ παλαιοπωλεῖα, ὡς πολύτιμον σπάνιον βιβλίον ἀξίας, εἰς τὸ ὁποῖον κατοπτρίζονται τὰ ζωτικὰ σημεῖα τῆς τότε εὐσυνειδήτου ἐθνικῆς προσπαθείας, διὰ τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν ἀναγέννησιν τοῦ ἔθνους. Ἔχει ἄκαμπτον τὴν ζωτικότητα τῆς δημιουργίας καὶ διατηρεῖ τὴν σκοπιμότητα τοῦ προορισμοῦ της.

Δύναται νὰ ἀφυπνίσῃ τὰς σκέψεις εἰς τὴν ἐξελισσομένην γλωσσικήν, ἱστορικὴν καὶ τὴν ἐν γένει φιλολογικὴν μελέτην περὶ τὸν Ὅμηρον καὶ τὰ Ἑλληνικὰ Γράμματα, πρὸς τιμὴν τοῦ Ἔθνους καὶ ἐπανεκτίμησιν τῆς πνευματικῆς ἀξίας τῶν διανοουμένων Ἑλλήνων.